

**BEATUS HOMO
QUI INVENIT
SAPIENTIAM**

**ÜNNEPI KÖTET
TOMKA PÉTER
75. SZÜLETÉSNAJÁRA**

TARTALOMJEGYZÉK

KÉRDEZZÜK MEG ATOMKÁT!!!!!!	5
TABULA GRATULATORIA	7
ASZT ÁGNES – ENZSÖL IMRE: Sóter Ágost, a múzeumszervező régész.....	9
BAJKAI ROZÁLIA: Újabb adatok az ún. süttőtálak és agyagtepsik kérdésköréhez.....	31
BALOGH CSILLA: „Aranypillangók” — Adatok az avar kori halotti szemfedők és koporsók díszítéséhez	45
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ: Lóhalál: a nagytermetű háziállatok levágásának egyik hagyományos módja	71
BLAY ADRIENN: Az architektonikus típusú gyűrű és mediterráneumi kapcsolatai a VI–VII. században.....	77
BOCSI ZSÓFIA – GALLINA ZSOLT – SOMOGYI KRISZTINA: Késő római – 5. századi településrészlet Ordacsehi–Csereföldön.....	93
BOLLÓK ÁDÁM: A „kereszt-phyllaktëron” és a mellkeresztrel való temetkezés szokásának háttere a késő ókori Kelet-Mediterráneumban és a Kárpát-medencében	133
BUGARSKI, IVAN – IVANIŠEVIĆ, VUJADIN: On the Group of Graves from Aradac (Aradka) and Germanic Finds from the South of the Avar Khaganate.....	151
CSISZÁR ATTILA: „Ujjoncz Dall”. A XIX. századi földbirtokrendezések verses emléke Osliból.....	169
CSUTHY ANDRÁS – JELÍNEK, PAVOL – PASTIRČÁK, GERHARD: Újabb kora középkori szórványleletek Gajarból (Gajary; Szlovákia).....	175
DEMO, ŽELJKO: A hoard of late medieval coins and jewelry found in 1919 at 67 Duga Street in Vinkovci	183
FODOR ISTVÁN: A hun halotti máglya és áldozat	191
FUSEK, GABRIEL: Konische Knochengegenstände aus Nitra.....	203
GÁLL ERWIN: Doboka a „történelemben”. Geloutól Istvánig, dhloboku-tól Dobukáig Az Árpád-kori várkomplexum a XIX–XXI. századi értelmezések béklyójában	209
GÖMÖRI JÁNOS: Árpád-kori település Nagycenk határában.....	227

GRÓH DÁNIEL: A legyező alakú saroktornyok létrejöttének lehetséges irányvonala.....	243
GYARMATI ANDRÁS – KELEMEN ISTVÁN – NEMES ANDRÁS: A nemeskéri Szent László-templom története és műemléki helyreállítása.....	257
HAJNALKA HEROLD: Spätantike und Frühmittelalter – eine technologische Kontinuität? Analysen zu Funden aus Michelstetten (Niederösterreich).....	277
HORVÁTH ESZTER – RÁCZ ZSÓFIA: Egy különleges nyakék a Keszthely–Fenekpuszta-horreumi temető 5. sírjából	311
KÁPOLNÁS OLIVÉR: A mongol nők és fegyvertáruk a XII–XVII. században a mongol források alapján.....	319
KISS GÁBOR: A szombathelyi belsővár kapuja. Kihullott lap egy időutazóknak való képes útikönyvből.....	327
KONDÉ ZSÓFIA: Egy kút élete — avar kori településrészlet Tiszabura–Bónishát lelőhelyről.....	337
KOVÁCS LÁSZLÓ: A IX/X–XII. századi ellentétes tájolású temetkezésekről.....	353
KÖLTŐ LÁSZLÓ: Késő avar kori sax, egy vörsi padmalyos sírból	379
LANGÓ PÉTER: „Salamon gyűrtűi”. Pajzs alakú, kiszélesedő, díszített fejű pántgyűrűk a X. századi Kárpát-medencei emlékegyanyagban	387
LAUERMANN, ERNST: Wiederentdeckte langobardischer Altfunde aus Niederösterreich	409
M. LEZSÁK GABRIELLA: Attila sírja – a folyómederbe temetés motívuma	417
MADARAS LÁSZLÓ: Lehetett-e a kunbábonyi sír egy kagán nyugóhelye?	429
MARCSIK ANTÓNIA – SZELEKOVSKY MÁRTA: Berettyóújfalu–Nagy Bócs-dűlő lelőhely avar kori humán csontvázanyagának ismertetése	437
MERCZI MÓNIKA: Kora római rugótokos és csuklós ívfibulák a Balassa Bálint Múzeum gyűjteményéből	447
MERVA SZABINA: Adatok a IX. és X–XI. századi fazekasság működéséhez. Néhány északnyugat–magyarországi lelőhely kerámiájának archeometriai elemzéséből levonható tanulságok	463
SZAKMÁNY GYÖRGY: Északnyugat–magyarországi IX–XI. századi kerámiák petrográfiai vizsgálati eredményei.....	477
NYÁRÁDI ZSOLT: Régészeti adatok az udvarhelyszéki Árpád-kori templomok keletkezéséhez	495
OTTOMÁNYI KATALIN: A vezetőréteg sírjai a budaörsi vicus késő római temetőjében	511

PAP ILDIKÓ KATALIN: Késő népvándorlás kori leletek Körmen belvárosából	549
PESTI KRISZTINA: Egy X–XII. századi településrészlet bemutatása a többbrétegű Csorna, Lórét lelőhelyen	557
SÜMEGI PÁL: A kisalföldi folyómeder változások a földtani és éghajlati hatások tükrében	583
POLGÁR PÉTER: Ikva-parti telepések. Egy többkorszakos lelőhely feltárása Sopron keleti határában.....	597
ROBAK, ZBIGNIEW: A comparative analysis of three fittings decorated with the Carolingian plant style coming from Mikulčice, Bojná and Zalavár	617
SEKELJ IVANČAN, TAJANA: Early medieval settlements between the Sava and Drava Rivers – a few examples of the village in the 9th century	625
SOÓS ESZTER: Kora hun kori edényégető kemence Hernádvécsén	649
SZABADOS GYÖRGY: Avarok eltűnésén, avagy a hasonulás három fokozatáról	671
SZALONTAI CSABA: A Szeged–öthalmi avar- és honfoglalás kori lelőhelyekről. Gondolatok egy mikrorégió hatalmi struktúrájáról	687
SZENTPÉTERI JÓZSEF: Az avar hatalmi központok kutatástörténetének kezdetei: Tomka Szászky János Hunnia Occ. Abarica című térképlapja 1751-ből.....	701
TAKÁCS MIKLÓS: Egy Szőny–Duna-parti ép Árpád-kori edényről.....	721
TOMKA GÁBOR: Hun volt, hun nem volt. Adatok egy késő középkori, vésett írásjeggyel díszített veretcsoporról.....	727
TÓTH GÁBOR – MELIS ESZTER – ILON GÁBOR: A ménfőcsanakai feltárás (2009–2011) bronzkori leletanyagának embertani és azokkal összefüggő régészeti eredményei.....	737
VADAY ANDREA: A szarmata barbaricum határvidékén.....	757
KÖHLER KITTI: A szarmatakori temetkezés embertani feldolgozása.....	789
RÖVIDÍTÉSEK.....	795
SZERZŐINK.....	799

BEATUS HOMO QUI INVENIT SAPIENTIAM

.....

ÜNNEPI KÖTET TOMKA PÉTER
75. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Kiadó: Lekri Group Kft.

Szerkesztette:

Csécs Teréz, Takács Miklós

Közreműködött:

Merva Szabina

Angol nyelvű összefoglalók fordítása:

Kovács Lajos

Technikai szerkesztés, borító:

Csongrádi Péter

Képfeldolgozás:

Tanai Csaba

ISBN 978-963-12-5188-3

Nyomdai kivitelezés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft.

„ARANYPILLANGÓK” — ADATOK AZ AVAR KORI HALOTTI SZEMFEDŐK ÉS KOPORSÓK DÍSZÍTÉSÉHEZ

„Igazi aranypillangók úszkáltak a sír vizében, egész márékravalót szedtem össze a babérlevél alakú vékony ékeségekből, amelyek a szemfödelet díszíthették...” — így írt Móra Ferenc a Szeged-Fehértó B. temető 82. sírjában lelt vékony aranylemezekről.¹ A Kárpát-medence avar kori emléanyagából a fehértóiakhoz hasonló, vékony lemezdíszek számbavételével, néhány, eddig még nem publikált hasonló lemezdíszet tartalmazó síregyüttes bemutatásával, valamint e lemezek egyik lehetséges funkciójával foglalkozik a tanulmány.² Néhány esetben úgy véljük, hogy e vékony lemezek korábbi, ruhaszegély vagy törhüvely díszeiként való meghatározása újragondolásra érdemes.

A Kárpát-medence éghajlati viszonyai és talajadottságai miatt nehéz vizsgálni az egykori, pusztuló anyagból készült temetési kellékeket. Írott források és korabeli ábrázolások hiányában többnyire csak az ásatási megfigyelésekre, formai és néprajzi analógiákra hagyatkozunk ezekkel kapcsolatosan. Elsősorban az alapos régészeti megfigyelések eredményeként részletekben viszonylag gazdag képpel rendelkezünk — noha még nyilván nem mondható teljesnek — az avar korban általános gyakorlatnak számító koporsós temetkezésekről.³ A koporsók formájára a sírban megfigyelt talajfelszíneződésekből és a koporsóládák lábai számára kiásott gödrökből,⁴ valamint a fémrészek (kapcsok és vasalások) formájából és elhelyezkedéséből következtetünk. A korszakban így számolhatunk lábakon álló vagy láb nélküli, ácsolt- és asztalosládákkal, a fej felé kissé szélesedő koporsóformával, s elsősorban az Alföld középső harmadának déli részéről ismerünk rönkkoporsóra⁵ utaló nyomokat. A ládakoporsók esetében az egyenes és a háztető alakú koporsótetőre vonatkozóan is vannak hiteles megfigyelések.

Több helyről tudunk kerevetszerű halotti ágy vagy saroglya alkalmazásáról. (H. Tóth 1981, 157–175.)⁶ A Duna–Tisza közének középső harmadában, elsősorban néhány temetőben (Kunadacs, Kunszállás (H. Tóth 1981, 175–178.), Szeged-Kiskundorozsma, Daruhalom dűlő II. [Mészáros–Paluch–Szalontai 2005, 147.]) pedig megfigyelték a kerevet leborítását fenékrész nélküli, ládaszerű koporsófedéllel.

A halottak sírba helyezését és a halott földtől való elválasztását, védelmét szolgáló ládakoporsók — és a halotti ágyak esetében is — nem feltétlenül csak a temetés céljára készült alkalmazhatóságról lehet szó. Az ácsolt ládák korábban a háztartásban is használatban lehettek, emellett szól — a néprajzi példákon túl — előállításuk

munka- és időigényes volta. (K. Csilléry 1951, 267–281.; Tomka 1979, 83–85.; Kiss 1990, 417.) A kunbáonyi 1. sír esetében — európai és ázsiai példákat idézve — H. Tóth Elvira is felvetette annak lehetőségét, hogy az aranyozott ezüst lemezekkel díszített kerevet a sírba temetett férfi fekvőalkalmatossága volt, melyet a temetés céljára hordozó rudakkal átalakítottak és háztető formájú koporsófedéllel lefedtek. (H. Tóth–Horváth 1992, 85.)

A koporsók anyagára vonatkozóan csupán néhány szórványos adattal rendelkezünk, melyek mind a késő avar időszakból valók. A budapest–rákosi temetőből származó koporsómaradványok fenyőből, tölgyből és bükkből készített koporsóra utalnak. (Hegedűs 1944, 106–109.)⁷ A Klárafalva–Vasút utcai 8. és 11. sírokból származó maradványokat nyírfakéregként azonosították. (Moldovay 1993, 186.) Ezekben az esetekben a könnyen lehántható kéregbe való temetésre, vagy a fa törzséből kivájt koporsó alkalmazására gondolhatunk.

Ezek után érdemes áttekinteni, hogy milyen adatok állnak rendelkezésünkre, amelyekből arra következtethetünk, hogy az avar korban számolhatunk egyáltalában a koporsó díszítésével és valamiféle szemfedő, halotti lepel használatával.

Amennyiben a festést és egyes fém-applikációkat, azok szimbolikus jelentésén túl díszítésnek tekintjük, akkor ezekre találunk szórványos példákat a Kárpát-medence anyagában.

Zöld és vörös festés nyomait találták a már említett rákosi temető famaradványainál. (Nagy 1998, 71., 74.) Sajátosak — az itáliai langobard és az Alpoktól északra a bajor és alemann előkelők temetkezéseiben lévőkhöz hasonlók — azok az általában párosával előkerülő, ezüst, bronz vagy ónozott bronz lemezből készített, egyenlő szárú koporsókeresztek, melyek rendszerint a koponya vagy a bordák és a lábak felett kerülnek elő és a káptalantóti (Bakay 1973), de főként a zamárdi temető jellegzetességei. (Bárdos–Garam 2009; Bárdos–Garam 2014) Egyelőre párhuzam nélküli a székkutasi 9. sír két kovácsolt vaskeresztje, melyek az ácskapcsokkal összeállított koporsó fedelére voltak felerősítve a fejnél és a lábnál. (B. Nagy 1993a, 158.) A kereszttek alsó szára hegyes, a többi kiszélesedő; a felső korong alakú, a keresztzárak végeinek formája töredékességük miatt nem állapítható meg, egyaránt lehetettek kerek vagy akár félhold alakúak is. Mivel a keresztteken rögzítés nyoma nem látható, de az elhegyesedő szár végén 3–4 cm hosszúságban farostnyomokat figyeltek meg, ezért B. Nagy Katalin — egy cividalei langobard előkelőség

sírában lelt koporsó és annak díszítményei alapján — a két vaskeresztet a koporsók rövidebb oldalának közepére, merőlegesen felfelé álló helyzetbe rekonstruálta.⁸ (B. Nagy 1993b, 20.)

Bár általában igaz, hogy a különböző keresztjeles viseleti és használati tárgyak esetében összetett, alapos vizsgálat szükséges annak eldöntéséhez, hogy az ezekkel eltemetett személyek keresztények voltak-e, a fent említett esetekben ez nagyon valószínűnek látszik.

Koporsó díszje lehetett a bácsandrászállási/Bački Sokolac, Moravicki put (Srb)⁹ 58. gyermeksírbán, az ácskapocs alakú kapcsokkal összerótt koporsó egyik hosszoldalának közepénél, a hosszoldalra merőlegesen fekvő, 16,8 cm, hosszú és 5,3 cm széles, robusztus, levél alakú vaslemez, melynek hátoldalán a tárgy hossz tengelyére merőlegesen farostmaradványok láthatók. A díszítményt egy kerek átmetszetű vaspálca szélesre kalapálásával alakították ki, aminek egy részét rövid szárként meghagyták. Ennek vége töredékes. A levél alakú veretrész túlsó, elhegyesedő végén kerek lyuk van, valószínűnek tartjuk, hogy ezen keresztül volt felszelve a koporsófedélre.

Néhány esetben a rendelkezésünkre álló adatok arra utalnak, hogy a koporsót valamilyen textillel, lepellel takarták le. Bárdos Edith a zamárdi temető anyagában, több lemezkereszt hátoldalán famaradvány mellett textilmaradványt is megfigyelt (Bárdos 1996, 76.), amit aligha lehet másként értelmezni, mint hogy a ko-

porsót előbb letakarták egy halotti lepellel és a lemezkereszteket ezután szegezték fel. A kereszttekben néha megmarad hosszú szegek alapján nem kérdéses, hogy a kereszttek a fába voltak beverve.

A budapest-rákosi temető robusztus koporsóvasalásainak döntő többségén együtt maradt meg a fa- és a textil maradványa (Nagy 1998, 71–75.); néhány sír esetében ezek a pántok a belső, míg a többségnél a famaradvány a belső, de a textil a külső oldalon figyelhető meg. Ebből arra következtetünk, hogy itt a halotti leplet nemcsak a már lezárt koporsóra terítették, hanem egyes esetekben még a vasalások felszerelése előtt takarták le vele a koporsót. Ez utóbbi azt is jelenti, hogy ezeknél a vaspántok csak a halott behelyezése után kerülhettek fel a koporsóra.

Megemlíthetjük még, hogy a kiskőrös-vágóhídi temető XVIII (17.) sírában, az ácskapocsokkal összeállított koporsó láb felőli végébe elhelyezett ezüst kancsóból textilmaradványok kerültek elő (László 1955, 32.), amit szintén nehéz másként értelmeznünk, mint hogy a halotti lepel maradványa került a szerves anyagok pusztulása során az edénybe.

Ezek után érkeztünk el azokhoz az avar kori temetkezésekből ismert, többnyire arany, aranyozott ezüst, vagy mint a későbbiekben látni fogjuk ezüstözött vagy ónozott bronzlemez díszekhez, melyeket a koporsó, vagy a koporsóra, illetve a halottra terített halotti lepel díszítményeinek tarthatunk.

SZEMFEDŐT VAGY KOPORSÓT DÍSZÍTŐ LEMEZDÍSZÍTMÉNYEKET TARTALMAZÓ LELŐHELYEK

A Kárpát-medencéből 14 lelőhelyről ismerünk olyan lemezdíszeket, lemeztöredékeket, melyeket szemfedő vagy koporsó díszítményének tartunk. A lelőhelyeket az alábbiakban alfabetikus sorrendben közöljük, a szakirodalomból ismert példánál csak az első, vagy a legfontosabbnak ítélt publikációra hivatkozunk, ezeknél elsősorban a lemezdíszekre koncentrálunk; az eddig közlésre nem került új adatoknál röviden szólunk a lelőhelyről és bővebben az érintett sírokról.

1. Bócsa (László 1976; Garam 1993, Kat. 7)

Az 1935-ben szőlő alá forgatás során előkerült, magányosan eltemetett gazdag vezér sírjából származó aranyozott ezüst lemeztöredékek (Garam 1993, Taf. 9. 12–15.) sírbéli helyzetét nem ismerjük. Valószínűnek tartjuk, hogy azok részben már a mezőgazdasági munka során előkerültek, illetve egy részüket esetleg a sír közvetlen környékének átvizsgálása során gyűjtötték össze. A sír helyén Fettich Nándor felfigyelt a homokos talajtól feltűnően elütő rozsdabarna elszíneződésre, ami valószínűleg a koporsó fakorhadékának eredménye.

2. Budapest–Rákos, Ejtőernyős torony (Nagy 1998, 69–77, Taf. 54–77A.)

Nagy Tibor vezetésével 1943-ban 38 sír feltárására került sor leletmentés keretében, előtte mintegy 8 sír

pusztulhatott el. A temető széle nyugati, keleti és déli irányban ismert. Feltételezhetően nem volt nagy sírszámú temető, 50–60 sírből állhatott. A temető jellegzetességei a különlegesen nagyméretű, vaskos, hosszú szegekkel átütött koporsóvasalások, melyek majd mindegyik sírban előfordultak.

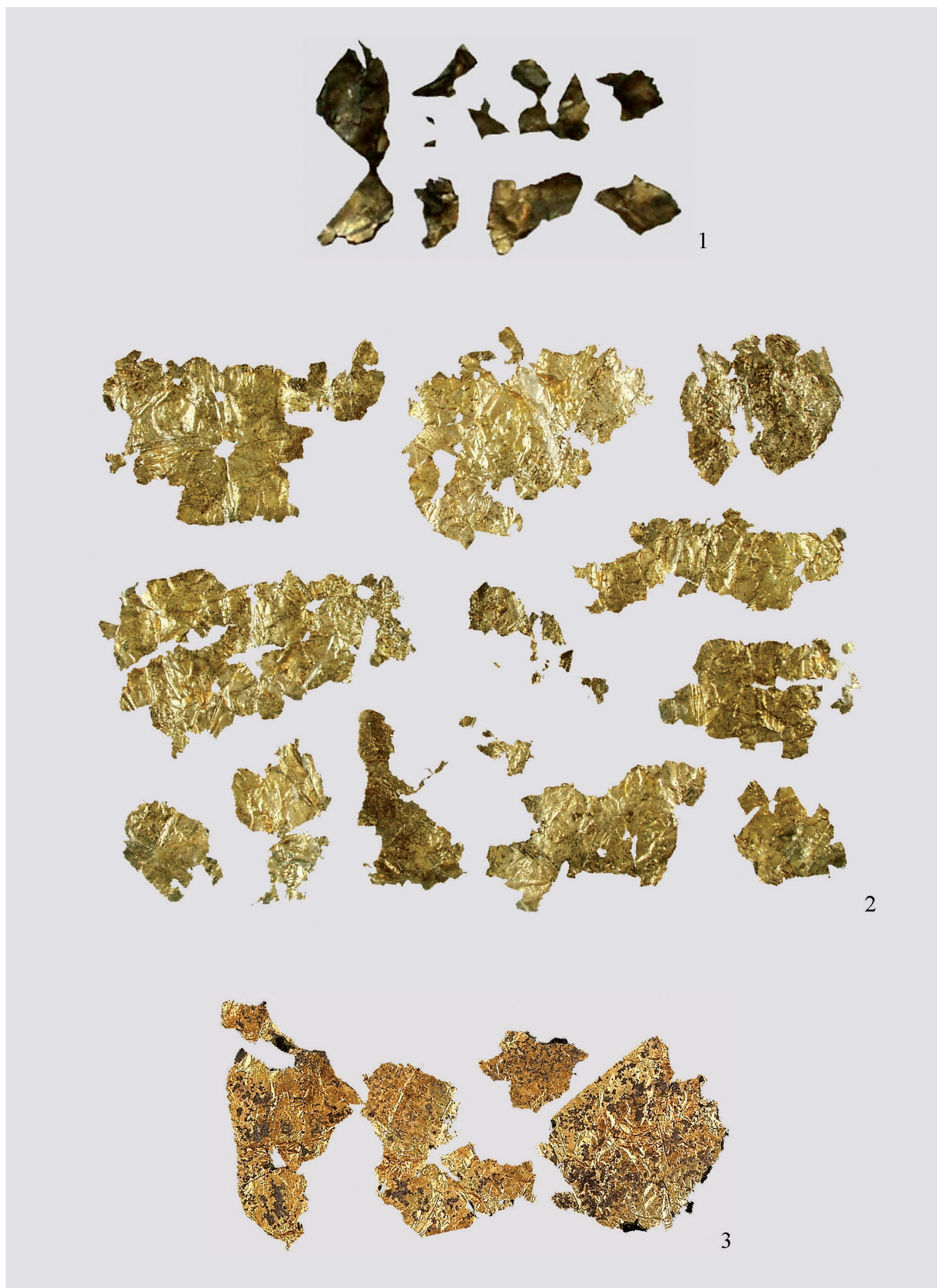
Összegyűrt aranyfüstlemez apró töredékei (Nagy 1998, Taf. 57. 2.) kerültek elő a 12. női sírből. A sír leletei között lévő, robusztus vasalások koporsós temetkezésre utalnak. Az előkerült arany, hasáb alakú gyöngycsüngős fülbevaló alapján valószínűleg nő sírja lehetett, annak ellenére is, hogy a temetkezés leletei között egy vas nyílcsúcs töredékei is voltak.

Nem ismerjük a 13. kettős sírből származó, aranyfüst lemezpánt (Nagy 1998, Taf. 58. 13: 1.) sírbéli helyzetét, mint ahogyan arról sincs információnk, hogy a sírban milyen nemű és életkorú halottak feküdtek. Erre vonatkozóan a leletek (vaskés, korongolt edény peremtöredéke és állatcsontok) sem nyújtanak fogódzót. A sírből előkerült vaspántok alapján itt is koporsós temetkezéstről lehet szó.

3. Csengele–Feketehalom (Török 1994)

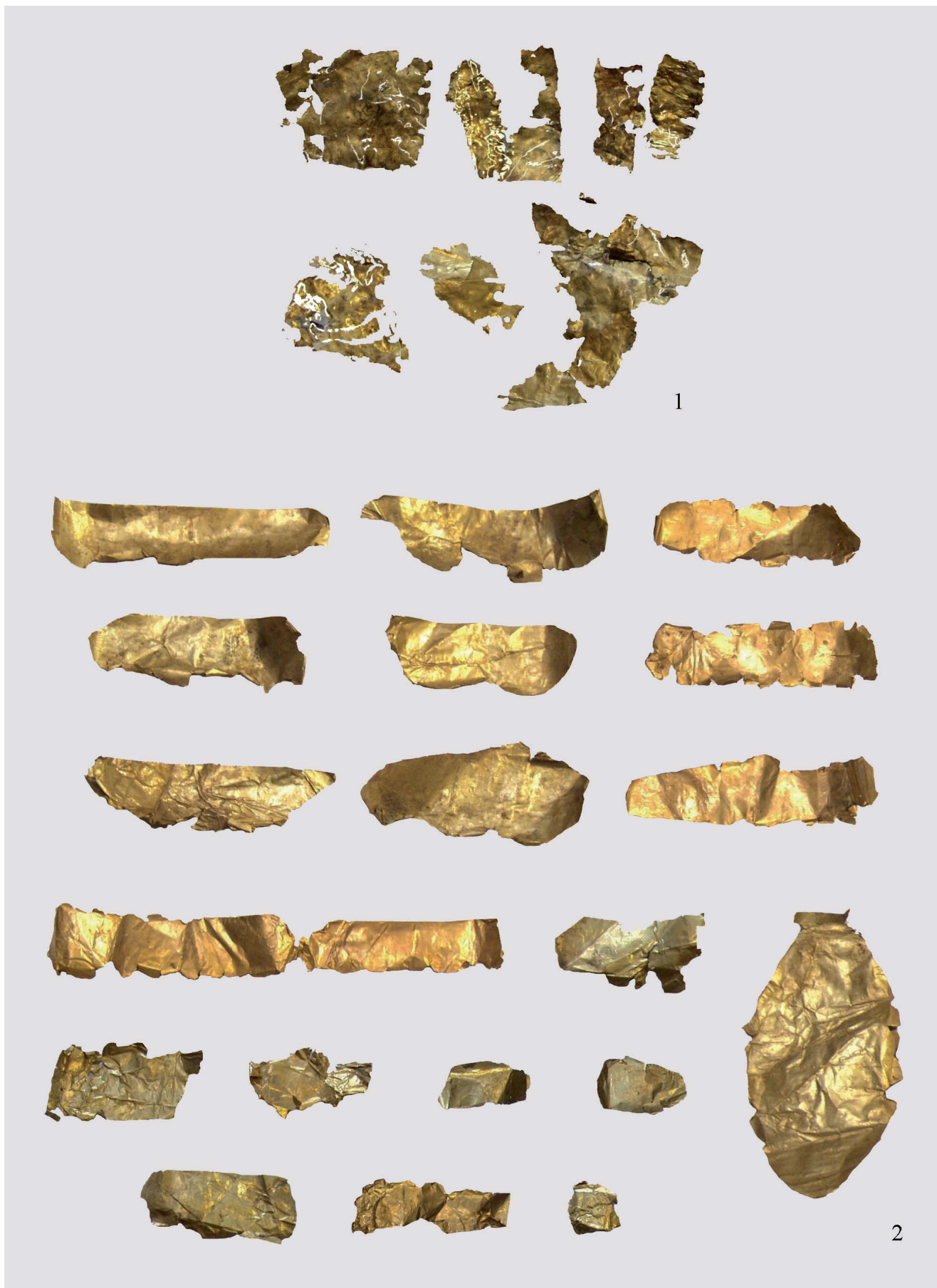
1935–1936-ban az első 8 sír előkerülése után Török Gyula végezte a temető feltárását, melyből összesen 123 sír leletei váltak ismertté. A sírok mintegy harmadánál figyelték meg a rablást, bolygatást.

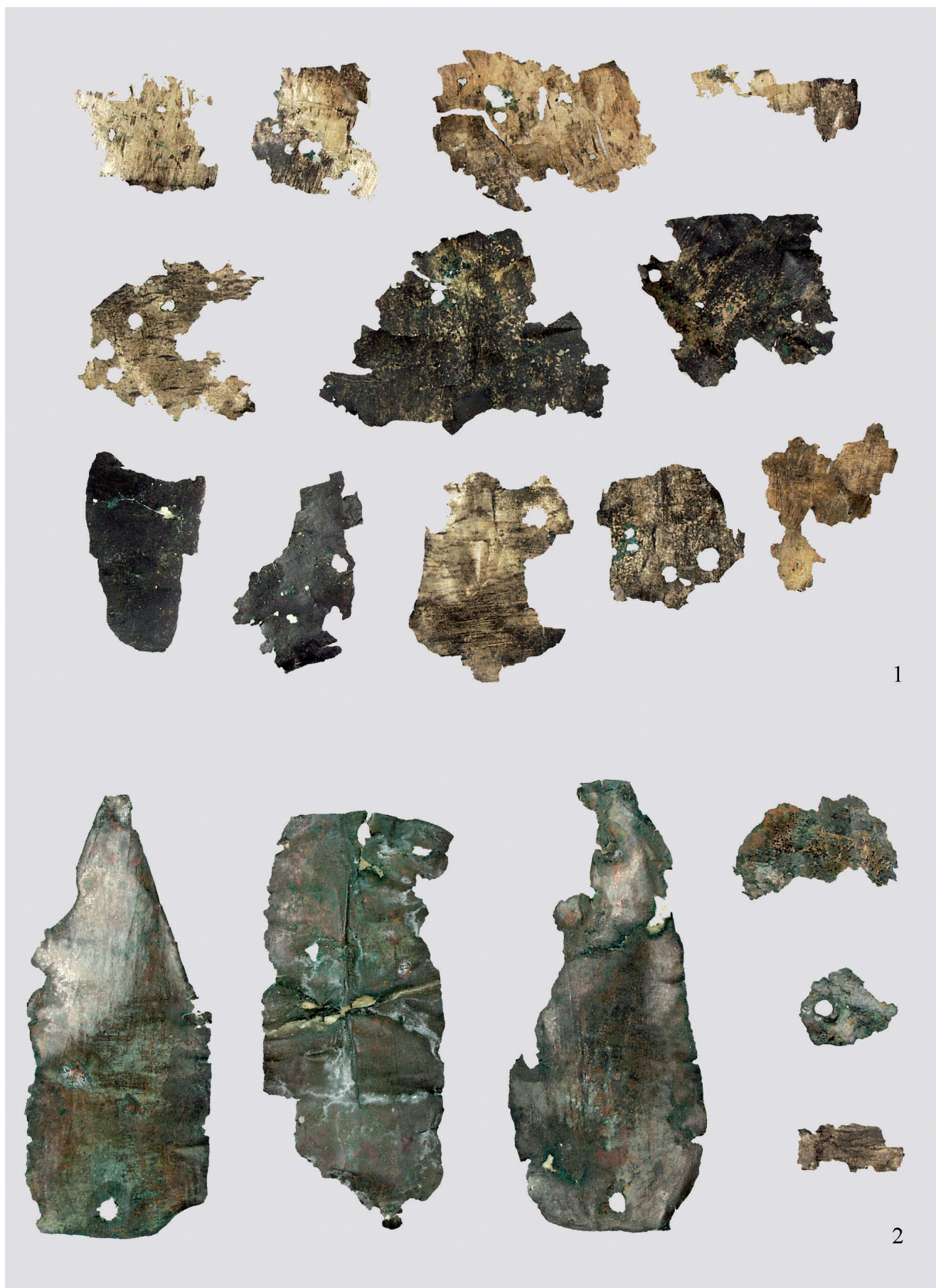

1. kép. Koporsó és/vagy szemfedő díszek

1. Csengele-Feketehalom 12. sír; 2. Kiskunfélegyháza-Pákapuszta A. 1. sír; 3. Mélykút-Sánc dűlő 27. sír

2. kép. Koporsó és/vagy szemfedő díszek a Szeged–Fehértó B. temetőből
1. 61. sír; 2. 82. sír

3. kép. Aranyozott és ezüstözött/ónozott koporsódíszek Tatárszentgyörgy–Szabadrétről
1. 1. sír; 2. 2. sír

A 12. gyermeksír szokatlanul nagy méretét és mélységét jegyezte fel az ásató, a mélysége 163 cm volt. A nagy méretet Török a sírba helyezett saroglyával vagy a feltételezett sírkamra gerendaszerkezetével hozta összefüggésbe. A sír aljában, a sarkokban beásásokat figyelt meg. A bolygatott csontok között vaskés töredéke és vascsat mellett aranyfüstlemezek (Török 1994, Pl. 1. 12: 2.) kerültek elő, melyek a koponyánál voltak, s ezért ő feltételelesen sapkadísznek határozta meg ezeket. (1. kép 1.)

A sír a délnyugat–északkelet irányban elnyúló temető fiatalabb sírjai között, a nyugati szegletben helyezkedett el. (12. kép 1.)

4. Dunapentele (Bóna 1983, 120–125.; Garam 1995)

Az 1908-ban Heckler Antal által a dunapentelei (ma Dunaújváros) Öreg hegyen feltárt négy avar sír közül kettő vagy három tartalmazott vékony aranyfoszlányt, melyeket a sír katalógusát közlő Garam Éva a kiskőrösi halottak ruhaszegélyéhez hasonló szegélydíszeknek határozta meg. (Garam 1995, 152.)

A 7. (I) lovas sírban a férfiváz lábfejenél talált, nagy mennyiségű, papírvékony aranyfoszlány elveszett. (Garam 1995, 132.) Szintén nincsenek már meg a Garam Éva által feltételelesen a 12. (IV) női sír leletei közé sorolt „aranyos ruhafoszlányok”. (Garam 1995, 149.) Ugyanő a rövid értékelő részben még a 11. (III) lovas sírt is az aranyfóliás sírok között említi, azonban a sír leleteinek katalógusában erre nem történik említés. (vö. Garam 1995, 146.)

Amint majd a későbbiekben látni fogjuk, a kiskőrösi aranyfüstlemezeket nem ruhadíszként, hanem koporsó vagy halotti lepel díszítéseként értelmezzük, s ezt a lehetőséget a dunapentelei sírok esetében is elképzelhetőnek tartjuk.

5. Hortobágy–Árkus¹⁰

1959–1960-ban Makkay János és H. Tóth Elvira egy késő avar temető 50 sírját tárta fel. A temető használatát az ásatók a VII. század negyedik negyede és a IX. század közötti időszakra tették. A temető 14. sírjából három aranylemezke került elő, melyeket H. Tóth Elvira a kunbábonyi szemfedődíszek párhuzamaként említ. Két mandulaforma lemez, melyek hossza 1,9 cm, szélességük 1,4 cm. Mindkettő hossz tengelyében két apró lyuk van. A harmadik aranylemezke szabálytalan lunula alakú, 4 cm hosszú. (H. Tóth–Horváth 1992, 92, Abb. 40. 1–3.) A sírról és a leletegyütteséről nem áll rendelkezésünkre további információ.

6. Kiskőrös–Vágóhíd (László 1955, 21–92.)

A László Gyula vezetésével 1934–1938 között feltárt 67 avar kori sírból 24-ből, a sírok közel harmadából került elő aranyfüstlemez:¹¹ 17 férfi, 2-2 nő és gyermek sírjából került elő, 3 esetében a sírdúlás után megmaradt leletek alapján nem lehetett a sírban fekvő nemét eldönteni.¹² Csak néhány sír esetében történik arról említés, hogy a lemezeket a sírok mely részén találták: a IV (5.) női és a XLII (34.) férfi sírok esetében a lábfejek fölött, sávban lelték az aranyfüst-

lemezeket, a XVIII. (17.), a LX. (65.) és LXI (64.) férfi sírokban csak annyit jegyeztek fel, hogy a lábnál heverték a lemezek. Sajnos arra vonatkozóan a sírleírások egyáltalában nem térnek ki, hogy a sírok láb felőli része bolygatatlan volt-e vagy sem.

A lemezek formája töredékességük miatt a legtöbb esetben nem állapítható meg, erre vonatkozóan hallgatnak a sírleírások is, kivéve a XLIV (41.) férfi sírt, amely kapcsán László Gyula levélformájú lemezeket figyelt meg. (László 1955, 34–35.)

Ami a lemezek díszítését illeti, a díszítetlenek mellett jellegzetes textilmintás töredékek fordulnak elő, melyeken háromféle — vékonyszálú, közepes vastagságú és vastag szálú — vászontól származó és durvább, ripszes kötésű lenyomat látszódik, ami a lemezek textilre préselésével keletkezhetett. (László 1955, 42.) Ezek a lemezek a texturált felületek mellett sok esetben sima részek is vannak.

László Gyula ezeket az arany lemezeket a ruházat díszjeinek, kaftánszegélynek, a ruhaujj, az ingnyak, süveg stb. díszítésének határozta meg, ezzel vélte magyarázni, hogy miért többféle textillenymot fordul elő néhány sírban. (László 1955, 43.) A VIII (A) kislány sírjában a nyak körül előkerült aranszálak alapján el tudjuk fogadni, hogy a temetőt használó közösség körében voltak olyanok, akik aranydíszes ruházatot viseltek, azonban a sírleírások alapján azt sem kell elvetnünk, hogy az aranyfüstlemezek egy része halotti szemfedőt vagy koporsót is díszíthetett. Tomka Péter ez utóbbi mellett foglalt állást. (Tomka 1992, Anm. 156.)

Az aranyfüstlemez tartalmazó sírok döntő többségében nagyméretű kapcsokkal összefogott koporsó volt.

László Gyula a feltárt temető részben előbb 3, majd a részletesebb elemzés során 7 sírcsoportot különített el, elsősorban a sírok elhelyezkedése alapján. Azt állapította meg, hogy az „aranydíszű viseletes” sírok többsége a temető déli, fiatalabb és „szegényebb” részén helyezkedett el. (László 1955, 41.) Ha azonban a térképen ábrázoljuk azokat a sírokat, amelyekben a sírleírás szerint aranyfüstlemez letek, akkor úgy tűnik számunkra, hogy e sírok a feltárt terület egészén megtalálhatók (13. kép), így a térkép nem igazolja, hogy az „aranydíszes viselet” — szerintünk inkább az aranyfüstlemezekkel díszített koporsó vagy szemfedél — csak a temető fiatalabb fázisára lenne jellemző. Ugyanakkor e temetkezések egymás közelében helyezkednek el, ami az így eltemetettek közötti szorosabb kötelékekre utal.

7. Kiskunfélegyháza–Pákapuszt A. (Balogh 2013, Kat. 27, 363–372. kép)

Az itt feltárt 11 sír és a szórványtárgyak előkerülésének körülményei nem tisztázottak. A leletek 1933-ban a szegedi múzeumba kerültek, ez esetleg arra utalhat, hogy a sírok feltárását szülővárosa határában Móra Ferenc végezte. A sírleletek összetartozását csak a leltárkönyvi bejegyzések alapján ismerjük.

Az 1. sírből hálómintával díszített, a vonalak találkozásánál kerek lyukakkal áttört arany lemezek (1.

kép; 6. kép 1.) származnak. A lemezek erősen gyűrűtek és töredékesek, de az ép szélek alapján jól látható, hogy négyzetes formájú lemezek darabjairól van szó.

A sírból származó kiváló minőségű, granulációkkal díszített arany varkocsszorító (6. kép 3.), a levél alakú, arany lemezzel borított bronz aklaszeg (6. kép 2.) és az öntött bronz, laposindás övgarnitúra (6. kép 7–21., 23–26.) alapján férfisírból származnak a leletek. Ezekon kívül vascsat, vaskés és két vastöredék, talán egy vagy két vas nyílhegy darabja (6. kép 4–6., 22.) tartozik még a síregyütteshez.

8. *Kunbábony* (H. Tóth–Horváth 1992)

Az 1971-ben előkerült gazdag férfisír leletei között lévő, nagyon töredékes állapotú, aranyozott ezüstlemezek (H. Tóth–Horváth 1992, Kat. 89d, Abb. 23–29.) a publikáló szerzőpáros szerint hordozó rudakkal halotti kerevetté átalakított ágy díszei voltak, melyeket apró ezüst szegekkel rögzítettek. (H. Tóth–Horváth 1992, 85.) A lemezek nagyon töredékesek, de ennek ellenére az megállapítható, hogy többféle minőségű, vastagságú és formájú lemezről van szó. Néhány darab V alakú, apró lyukakkal a peremén (H. Tóth–Horváth 1992, Abb. 23.; Taf. XXVII.), számos töredék ép oldalszéle alapján bizonyosan téglalap alakú nagyobb lemezhez tartozott. (H. Tóth–Horváth 1992, Abb. 24–25.; Taf. XXVII.) A lemezek döntő többségéről gyűrűtséjük ellenére is megállapítható, hogy díszítetlenek voltak, néhány darabon viszont préselt vonaldíszek láthatók, bár a minta vagy a mustra nem értelmezhető.

A leletek között a síregyüttest feldolgozó szerzőpáros halotti lepelhez tartozó díszítményeket is meghatározott. Arclepel díszeként írták le a vélhetően a sír elpusztított felső részéről, a koponya környékéről, a találók által kiemelt amphora mellett lelt vékony arany lemezek közül a V alakúakat, egy vaskos szárú T alakú lemezt és a nagyméretű lunettát, valamint az arany lemezből kinyírt tűt. (H. Tóth–Horváth 1992, Kat. 75–77., Abb. 14.) A kezét takaró lepelre rekonstruálták a vékony arany lemezből készült, csúcsos végű kúpokat. (H. Tóth–Horváth 1992, Kat. 81., Abb. 15., 90.) H. Tóth Elviráék lábbeli vagy ruha szegélydíszének határozták meg a 2-2 levél és rombusz alakú, valamint a két ívelt, keskenyebb téglalap alakú vékony arany lemezt. (H. Tóth–Horváth 1992, 93–94, Kat. 82–85., Abb. 15–16.) Ezek azonban a halotti lepel díszei is lehettek, ezért témánk szempontjából mindenképpen említésük szükséges.

9. *Kunmadaras* (Bóna 1983, 115–117.; Garam 1993, Kat. 108.)

Az 1883-ban előkerült lovas sír leletei között lévő díszítetlen arany lemezeket László Gyula vaskés fatokjára rekonstruálta. (László 1955, 274.) Garam Éva az egyik darabról feltételezte, hogy esetleg lószerszámveret lehet. (Garam 1993, 92.) A korszak fémveretes késeinek és kardjainak szerelékei hasonló, mondhatni kötött rendszert mutatnak, azonban ezek között egyetlen sem akad, melyek között a madarasi leletben fel-

tételezett veretekhez hasonlókat találnánk. Ez véleményünk szerint eléggé megkérdőjelezi a tokveretként való meghatározását.

A lemezek, különösen a két elhegyesedő végű szalag méretben, a peremükön lévő apró lyukak tekintetében is nagyban hasonlít a kunbábonyi leletegyüttes rombusz alakú lemezeihez. Ezért egyáltalában nem zárható ki, hogy ezek a lemezek is textilre felvarrva, halotti lepel díszei voltak.

10. *Mélykút–Sánc dűlő* (Balogh 2013, Kat. 37., 423–450. kép)

Mélykút községtől keletre, silógödör ásásakor kerültek elő embercsontok, melyek nyomán Kőhegyi Mihály 1959-ben 7 sírt tárt fel. Majd 1968-ban a Béke Tsz dózerolásba fogott ugyanitt, s így került sor újabb 47 temetkezés feltárására. Évekkel később, villanyvezeték oszlopainak beásásakor további két sír került elő, amelyekről azonban nincs adatunk. A feltárt 54 sírból 49 temetkezés avar kori, további 5 késő szarmata-hunkori, ezek a feltárt terület északi részén helyezkedtek el. A temető teljesen feltárt.

A témánk szempontjából érdemes arany lemezek (2. kép 3, 6. kép 27.) a 27. sírből kerültek elő, a betöltésből. Az egyik töredék ép széle alapján valószínűleg szögletes formájú lemezekről van szó. Díszítettek, a préselt hálóminta vonalainak kereszteződésében apró lyukak láthatók.

A sír szokatlanul széles volt (6. kép 32.), ami úgy alakult ki, hogy a rablógödört az aknával egybebotották. A sírgödör északi hosszoldala mellett hanyatt, béka-pozícióban fekvő, feldúlt nő csontváza került elő. A koponyáját a váztól 80 cm-re, a sír nyugati oldala mellett találták, másodlagos helyzetben. A sírból vascsat, orsógomb, vaskés, kézzel formált fazék (6. kép 28–30, 33.), valamint állatsont (fiatal marha combcsontja, hátcsigolya töredéke, 2 db borda töredéke, valamint juh hátcsigolyája és egy ló ujjcsontja) került elő.

A sír a temető közepe táján helyezkedett el, a legnépesebb sírcsoportban. (12. kép 3.)

11. *Ozora–Tótipusztá* (Bóna 1983, 104–114.; Garam 1993, Kat. 122.; Prohászka 2014)

A Tótipusztán 1871-ben előkerült leletek között 11 arany és 3 ezüst lemez — ez utóbbiak valószínűleg egy ezüstkorsó töredékei — is volt, melyeket Bisits Mór 1871. október 16-án adott át a Nemzeti Múzeumnak.¹³ Az arany lemezek előkerülésére vonatkozóan egyik, az ozorai lelettel kapcsolatos forráscsoportban — a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának leltárkönyveiben, a korábban nyomtatásban megjelent közleményekben és a Prohászka Péter által közzétett és feldolgozott hivatali jelentésekben, levelezésekben és járásbírósi jegyzőkönyvekben — sem történik olyan utalás, amiből minden kétséget kizáróan kiderülne, hogy melyik temetkezésből kerültek elő. Ezt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy Bóna István a férfisírhoz kapcsolta és a szablyahüvely alsó részét borító lemezdísz töredékének határozta meg ezeket (Bóna 1983, 109.), míg Prohászka az első női sír leletei közé

rakta és azokat — főként László Gyula véleményére és a kiskőrös-vágóhídi temető szövetlenyomatos lemeztöredékeire hivatkozva — a sírba eltemetett nő ruházata szegélydíszének gondolta. (Prohászka 2014, 82.) Prohászka Krenner Bertalan erdész — akit az első leletek előkerülése után Bisits Mór bízott meg a további kutatással — vallomására hivatkozva vélte úgy, hogy az arany lemezek az első női sírból láttak napvilágot. A jegyzőkönyvben azonban Krenner mindössze arról emlékezik meg, hogy „...s találtunk újnői szélességű fényes szalagot 2 darabot...” (Prohászka 2014, 26.) Ez azonban nem egészen feleltethető meg a leltárkönyvben szereplő 11 darab arany lemeznek!

A leltárba vett arany lemezek ma már nincsenek meg, annyi információnk van róluk, amennyi az 1880-as években a Magyar Nemzeti Múzeumban kiállított leletegyüttesről fennmaradt táblafotóból (Venturi 1902, Fig. 65.)¹⁴ kiolvasható. A fotón látható két nagyobb lemeztöredék biztosan nem azonosítható a Krenner által említett újnői vastag arany szalagokkal! Ezért általánosítva nem látjuk elfogadhatónak Prohászka kijelentését, s az összes lemez kizárólagosan az első női sírhoz rendelését. Ugyanakkor azt sem tartjuk valószínűnek, hogy a fotón szereplő levélforma lemezek a szablya hüvelyveretének töredékei lennének, ahogyan azt Bóna István vélte.

Az ozorai sírok közül a másodiknál, a férfisírnál vas- és koporsókról is történik említés, amit már Bisits Mór is a koporsóhoz tartozóknak vélt a feltárás eredményeiről Rómer Flórisnak írt levelében. (vö. Prohászka 2014, 12.) Ezért kézenfekvőnek látszik, hogy a kérdéses lemezek vagy azok egy része legalábbis e temetkezésből származott, vagyis a férfisírhoz tartozott.

12. Szeged–Fehértó B. (Madaras 1994)

A temető 132 sírját 1930–1932 között Móra Ferenc tárta fel. A temető a szakirodalomban a fegyveres sírok kiemelkedően magas száma és a nagyfokú rablottsága (76%) révén jól ismert. Íj 28, nyílcsúcs 30, faragott csontlemezes tegez 8, kard 13 sírből került elő. E temetőben Móra számos sírban megfigyelte a sírok sarkaiban lemélyedő gödröket, melyeket a vízelveztést célzó megoldásnak vélt. (Móra 1932) Négy férfi és egy nő sírjából kerültek elő arany lemezek.

A 42. férfisírról mindössze annyit tudunk, hogy a vékony aranyozott ezüst lemezeket (Madaras 1994, Pl. 8. 42: 1.) a sír többi leletével — vaskés töredékével és vastöredékekkel — együtt a felfakadó vízből szedték ki.

A 61., szintén férfisír, bolygatott volt. Az aranyozott ezüst lemeztöredékeket (Madaras 1994, Pl. 11. 61: 6.; 2. kép 1.) a bolygatatlan bal és jobb lábszár mentén találták. A rossz megtartású, díszítetlen, gyűrött és töredékes lemezekon néhány helyen apró kerek lyukak fedezhetők fel. A lemezek többségének eredeti alakja nem ismerhető fel, két lemez valószínűleg téglalap alakú volt. A sírban szerteszét vaskapocs töredékek hevertek. Ezüst szíjvég, vaskard darabjai, széles karú íj töredékei és marhacsontok voltak még a sírban. (Madaras 1994, Pl. 11. 61: 1–5, 7–12.)

A 78. sír is férfisír volt, amelyből a leleteket 40 cm-s vízből szedték ki. Az arany lemezeket (Madaras 1994, Pl. 15. 78: 7.) a fej környékén találták. Ezekon kívül vascsat, B alakú bronzcsat, bronz lemezes szíjvég, csont tarsolyzáró, vaskés, íj markolatlemezének töredéke és tegez faragott csontdíszének töredéke került elő (Madaras 1994, Pl. 15. 78: 1–6.), valamint ismeretlen rendeltetésű vastöredékek, melyek között néhány koporsókapocsként azonosítható.

Erősen fel volt dülva a 81. férfisír, melynek leletei között alakatlan, díszítetlen aranyfüstlemezek (Madaras 1994, Pl. 17. 6.) mellett, öntött, aranyozott bronz, henger alakú varkocsszorító, 3 db nyílcsúcs és tegez faragott csontdíszének töredéke található. (Madaras 1994, Pl. 17. 81: 1–5.) Móra a sírban marhacsontokról is megemlékezik.

A temető női sírjai közül a 82. sír a leggazdagabb. A leleteit 60 cm vízből szedték ki. Ennek ellenére feljegyezte Móra, hogy a sírból származó arany lemezek a sír jobb oldala mentén és a láb felőli sírvégen kerültek elő, a másik két oldal fel volt bolygatva. Ezekből ma 19 db lemez és néhány apró törmelék van meg a szegedi múzeumban. A lemezek között 4 pánttöredék (hosszuk 4–13,8 cm közötti, szélességük 2 cm) és a 9×3,5 cm nagyságú, levél alakú lemez arany, a többi, mely között hasonló szélességű pántok töredékei és nagyobb lemezdarabok is vannak, aranyozott ezüstlemezek (2. kép 2.). Valamennyi töredékes, peremük beszakadozott. A szalagokról — gyűröttségük ellenére is biztosan megállapítható, hogy díszítetlenek. A nagyobb töredékek némelyikén és a levél alakú lemezen látni vélünk olyan vonalakat, melyek esetleg préselt vonalas díszítés részletei lehetnek. A sír további leletei arany fülbevalópár, az egykori csüngője tövéből apró granulációkkal, kerek arany gyűrűfej domború üvegbetéttel, egy hasáb alakú kék opakgyöngy, Karpovka-St. Sulpice típusú tükör (Madaras 1994, Pl. 18. 82: 1–6.), IV. Constantinos solidusának arany fóliával borított bronz utánzata (Garam 1992, 147.; Somogyi 1997, 80.) a mellkason, 20 cm-rel a csontok felett.

A fehértói temetőben ezek a sírok a temető középső sávjában, egymás közelében helyezkedtek el (12. kép 2.).

13. Tatárszentgyörgy–Szabadrét (Balogh 2013, Kat. 47., 475–500. kép)

A temető egyike a Duna–Tisza köze azon VII. században nyitott temetőinek, melyeket a fegyveres sírok a korszakban szokatlanul magasnak számító aránya és az aranyozott öntött övdíszek gyakorisága jellemez. A biztosan 18 férfisír közül 11-ből (több mint 60%) került elő fegyver: íj 5, csontlemezes tegez 1, nyílcsúcs 4, dárda 1, kard 4 és hosszúkés 2 sírban volt. Az 1951-ben mezőgazdasági munka során előkerült temetőben Kovrig Ilona vezetésével került sor feltárára. Összesen 54 sír ismert, a temető teljesen feltárt. A temető használata a legkésőbbi típusú, karéjos és pikkelymintás garnitúrák alapján egészen az avar kor legvégéig tartott. A temető jellegzetessége a már említetteken

túl a nagyméretű ácskapcsokkal és U alakú vasalásokkal összeállított koporsók alkalmazása.

7 sírban volt aranyozott vagy ezüstözött/ónozott bronz lemez, 5 esetben fegyveres férfisírban találták, két sír esetében nem ismerjük a halott nemét. Valamennyi sírban kapcsos koporsók is voltak.

Az 1. bolygatott sírnak a láb felőli végénél nagyobb számban ezüstözött bronz lemezeket (3. kép 1.; 7. kép 2.) találtak. Peremük töredékes, alakjuk nem rekonstruálható. Felületük díszítetlen, több darabon apró lyukak vannak. A lemezek a sírban közvetlenül a koporsó külső oldala mellett kerültek elő. A koporsó kapcsokkal volt összeállítva (7. kép 3–7.). A sírból mindössze egy vaskés töredéke (7. kép 8.) került elő.

Ugyancsak bolygatott volt a 2. férfisír, a koponyából csak csontszilánkok kerültek elő, a mellkas és a lábszárak teljesen fel voltak dülva. Az ezüstözött bronz lemezeket (3. kép 2.; 8. kép 2.) a térdek felett 40 cm-rel lelték. Közülük háromról a töredékességük ellenére is megállapítható, hogy téglalap alakúak voltak, keskenyebb oldaluk közepénél apró lyukkal áttörve. Hosszuk nem mérhető, szélességük kb. 4 cm. Ezeken kívül még néhány apró lemeztörmelék is előkerült. A sírgödör fej felőli végében, 48 cm mélységben kampó alakú koporsókapocs volt. A férfiváz melléklete téglalap alakú, indadíszes ezüst varkocsszorító, vascsat, öntött bronz, utánvésett indadíszes, tokos kisszíjvégek, öntött bronz övforgó, lyukvédők, vaskés, vasár, széles karú íj csontlemezei (a markolatlemezen ugró szarvast ábrázoló karcolt dísszel), 4 db nyílcsúcs és tegezt díszítő csontlemez díszítetlen töredéke (8. kép 3–11.).

A 11. bolygatott férfisírból sima bronz szalagok (9. kép 2.) kerültek elő, melyek egy része felszedéskor elporladt. A lemezek a csontváz bal oldala és a sír fala között heverték. Ma már csak egyetlen 1,1 cm széles és 5,6 cm hosszú szalag van meg. A sírba a férfit 2 ácskapocccsal és egy U alakú kapocccsal (9. kép 3–4.) összeállított koporsóba temették el, melyek a bal lábfejnél és a bal lábcsonatok mellett, a bronz lemezek mellett kerültek elő. A sír további melléklete vascsat, ólom lemezből kinyírt övforgó, vaskés, 2 db lamella és egy nyílcsúcs (9. kép 5–9.) volt.

A 12. sírt szőlőtelepítés alkalmával megsemmisítették. A leletei (koporsókapocs, vascsat; 8. kép 13–14.) között ezüst pánt és lemeztöredékek (8. kép 12.) voltak. A bronz pánt 1,2 cm széles, jelenlegi hossza 7 cm, de mindkét vége törött. A többi ezüst lemez alakja, mérete nem rekonstruálható, töredékesek, sérültek. Előkerülésük helye nem ismert.

A 13. sírban — a bolygatás ellenére is — megfigyelt Kovrig Ilona a koporsót, ami a fedelénél 2-2, ácskapocs és U alakú koporsókapocccsal (7. kép 11–14.) volt lezárva. A kapcsok a váz felett 40 cm-rel kerültek elő. A sírgödör rövidebb oldalai és a koporsó között heverték az aranyozott bronz lemezek (7. kép 10.). Töredékesek, formájuk és méretük nem rekonstruálható. Díszítetlenek, néhány lemeztöredéken apró lyukak vannak. A sírban nyugvó férfi melléklete öntött, aranyozott bronz, korong alakú, kitárt szárnyú, hátrafelé tekintő madárral díszített övveretek, aranyo-

zott bronz, lapos indás övbújtató, aranyozott bronz, öntött, stilizált növényi motívummal díszített, utánvésett mellékszíj-veretek, vékony bronz lemezből kinyírt, aranyozott, téglalap alakú veret és vaskés (7. kép 15–22.) volt.

Bolygatott volt a 14. sír is, de egy kb. 180 cm hosszú és 59 cm széles koporsó foltját sikerült megfigyelni. A koporsóhoz 7 ácskapocs alakú és két kampós kapocs (10. kép 3–10.) tartozott, melyek a sír alján és a váz felett 50 cm-rel kerültek elő. A koponya helyénél és a lábfejek mellett feküdtek a díszítetlen aranyozott bronz lemeztöredékek (10. kép 2.). A sírban fekvő férfi mellől vascsat, öntött griffes csüngős veretek, öntött, ónozott bronz, pikkelymintás, utánvésett övforgó, bronz lemezből kinyírt, ezüstözött, téglalap alakú övveret, öntött bronz, tokos, indás díszítésű, utánvésett kisszíjvégek, vaskard, széles karú íj csontlemezei és 4 db nyílcsúcs (10. kép 11–24.) került elő.

Szintén koporsós sír volt a 25. férfisír is. A bolygatott sírban 190 cm hosszú és kb. 50 cm széles koporsó nyomát figyelték meg, amit 7 ácskapocs alakú kapocccsal (9. kép 12–17.) fogtak össze. A vékony, díszítetlen bronz lemeztöredékeket (9. kép 11.) a lábfejeknél találták. Hátoldalukon textilmaradványok láthatók. A sérült, töredékes lemezek mérete, alakja nem rekonstruálható. A sírből vascsat, öntött bronz, tokos, áttört indadíszes kisszíjvég, vaskés, nagyméretű hosszúkes, széles karú íj csontlemezei, egy nyílhegy, kézzel formált fazék és állatcsontok kerültek elő (9. kép 18–24.).

A temető lemezdíszeket tartalmazó sírjai a nyugatkelet irányban húzódó temető középső sávjában, egymás közelében helyezkedtek el (12. kép 4.).

14. *Topolya–Bánkert, Vágóhíd/Bačka Topola–Bankert, Klanica (Srb)* (Balogh 2013, Kat. 1., 6–81. kép)

A Topolyától délre húzódó temető első sírja 1956-ban került elő, majd 1961 és 1977 között összesen 224 sír került feltárára. Szarmata sírok mellett 186 temetkezés tehető az avar korba.¹⁵ A temető legkorábbi ismert temetkezései a VII. század közepe utánra tehetőek, a temető folyamatosan használt volt a VIII. század legvégéig. A sírok több mint 70%-a feldúlt, rabolt. A temető jellegzetessége a fegyveres sírok nagy száma: íj 15, nyílhegy 10, faragott lemezekkel díszített tegez 6 sírből került elő, ezen kívül egyben fokos volt. 19 sírből származik nagyméretű, valószínűleg szintén fegyverként használt kés, köztük több egészen robusztus, hosszuk 20–27 cm, pengeszélességük 3–4,5 cm közé esik. Három női sírban (*adultus–senium* életkorúak) arany és egy *adultus* férfi sírjában bronz lemeztöredékek kerültek elő.

A 16. női sírt a medencétől felfelé a rablók megsemmisítették, a karcsonatokat a sírgödör koponya felőli, rövidebb oldalai mellé halmozták. A sírgödör aljában, a sarkokban megfigyelt nagyméretű, téglalap alakú beásások és a leletek között lévő ácskapocs alakú vaskapocs koporsós temetkezésre utal. A sír láb felőli végében lévő mélyedésekből több arany fóliatöredék került elő. A jobb lábfej mellett vaspántokkal összeállított keskeny, téglalap alakú faládika maradványait

figyelték meg az ásatók. Ezen kívül a sírból csak állatcsontok kerültek elő.

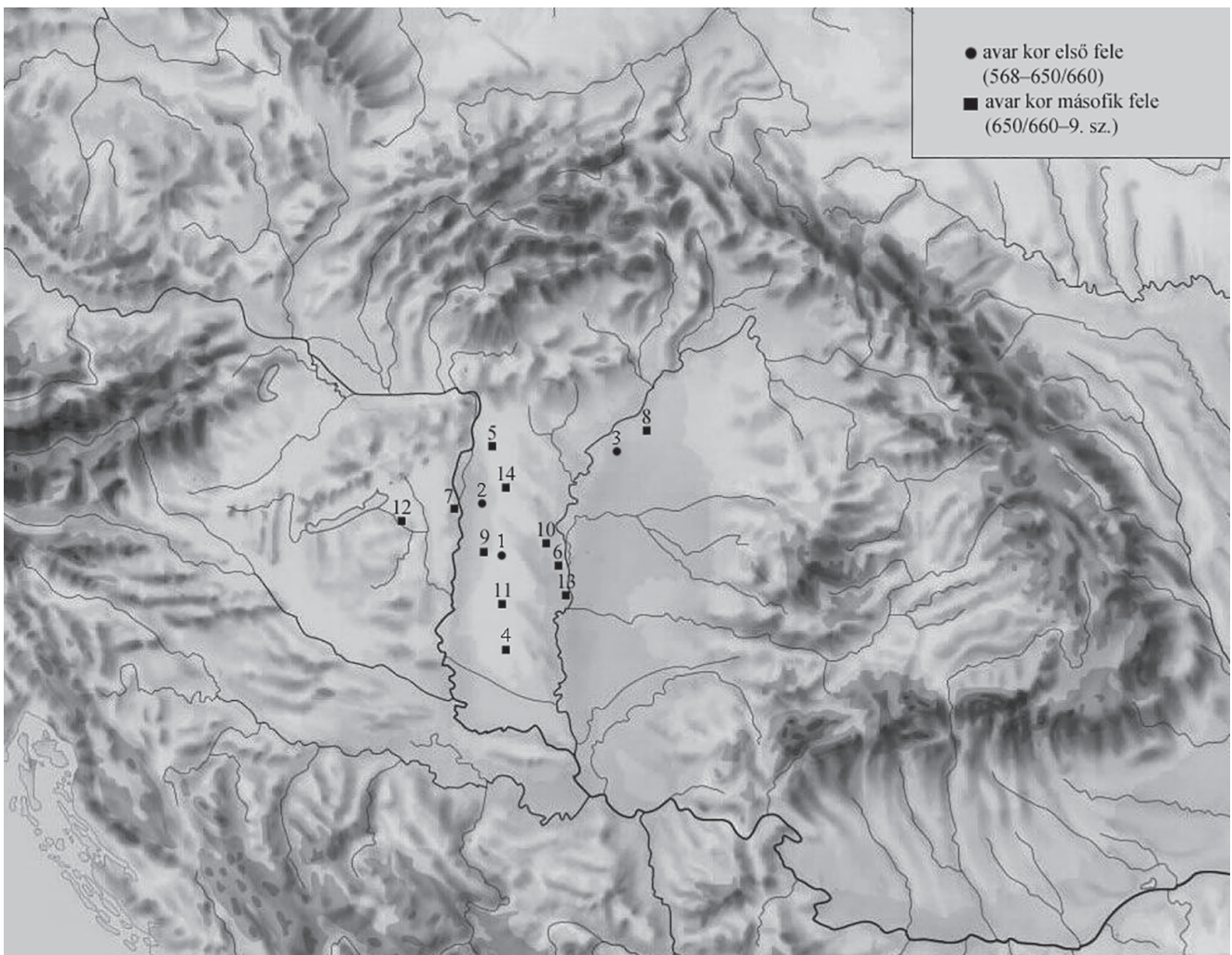
A temetőben mindössze két cölöpös sír volt. Ezek közül a 42. sírban, a sarkok közelében jelentkezett 2-2, a sírfal síkjából kiugró cölöplyuk (11. kép 1.). A sírban L alakú vasalásokkal (11. kép 3–4.) összeácsolott koporsótetővel lefedett halotti kerevetet figyeltek meg. Az idős nő vázát a medencétől felfelé feldúlták. A sír északkeleti sarkában, valamint a sírgödör hosszanti oldalai mentén rengeteg arany fóliatöredék (11. kép 2.) hevert, amelyeknek nagyobb része felszedéskor elporladt. Egy vascsaton (11. kép 7.) és egy Csmi-Brigetio típusú tükör töredékén (11. kép 8.) kívül e sírből származik a temető két legszebb lelete; 2 db, arany fejes gyűrű (11. kép 5–6.). A gyűrűk karikája arany lemezből kinyírt, nyitott. Az egyik pánt egyik szélénél préselt félgömbök futnak körbe. Mindkét pántra 2-2 magas falú, kerek rekeszt forrasztottak, amelyeket préselt, keresztben rovátkolt keret fog körbe. A gyűrűfejek arany lemezből kinyírt kerek alapra vannak felaplikálva. Csak az egyik cellában van meg egy félgömb alakú, fehér színű pasztabetét, a többi rekesz betétje nem került elő.

Szintén a medencétől felfelé volt feldúlva és kirabolva a 179. *adultus* férfisír. A sírgödör sarkaiban kisebb négyzet alakú beásások jelentkeztek. A sír betöltéséből

több bronz lemeztöredék került elő. Ezeken kívül a sírban csak egy vaskést és marhacsontokat találtak.

A 188. sír szokatlanul széles volt, sarkaiban téglalap alakú beásások jelentkeztek, amelyekben téglalap alakú kis gödrök mélyedtek le (11. kép 9.). A téglalap alakú sírgödör oldalainál, függőleges állású deszkák-ból kamrát alakítottak ki, azon belül koporsó barna elszíneződését is megfigyelték, melynek sarkainál, a hasáb alakú koporsólábakat téglalap átmetszetű vas-pántok fogták az oldaldeszkákhoz. A sír fej felőli, északnyugati és a láb felőli délkeleti sarkainál hevert az arany fóliatöredékek (11. kép 12.). A sírba temetett *maturus* korú nő csontvázából csak a lábszárak és lábfejek maradtak eredeti helyzetben. A sírből sötétkék, dinnyemag alakú opakgyöngy (11. kép 10.), egy kisebb és egy nagyobb vaskés (11. kép 16–17.), cikk-cakk vonallal díszített, hasáb alakú csont tűtartó (11. kép 15.) és egy korongolt, befésült hullám- és párhuzamos vonalköteg között beszurkált fésűmintával díszített fazék (11. kép 11.) került elő.

Ezekon kívül a szintén teljesen kirabolott 12. női sírből is került elő egy gyűrődött arany fóliadarab, az összedobált csontok között heverő koponya mellől. Az apró lemezzel nem dönthető el, hogy a minket érdeklő díszítmények közé sorolható e. A sír leletei között koporsóra utaló leletek sem kerültek elő.

4. kép. Avar kori koporsó- és/vagy szemfedődszek lelőhelyei

A Kárpát-medence avar kori lelőhelyeinek és a feltárt síroknak a számához képest elenyésző azok aránya, melyekből olyan lemezdzsikeket ismertünk meg, melyek halotti szemfedő vagy koporsó dzsikeként (is) értelmezhetők. Úgy véljük, hogy a felsorolt 14 lelőhely 52 temetkezésében joggal gondoljuk, hogy erről van szó.

A lelőhelyek döntő többsége a Duna–Tisza köze északi felében helyezkedik el (4. kép), abban a régióban, ahol a VII. század közepső harmadától — feltehetően az avar kor végéig — a kagáni központ volt. A Dunántúlra eső két lelőhely (Dunapentele, Ozora-Tótipuszt) a közép avar kor fejedelmi szállásterületének legfontosabbja, a Tiszántúlra eső két előfordulás közül az egyik, a madarasi lovas sír pedig a kora avar kor gazdag, magányos vezéri sírjai közé tartozik. Mindez jól tükrözi, hogy a temetés során az arany lemezekkel díszített szertartási kellékek alkalmazása elsősorban a társadalmi hierarchia legfelső rétegére volt jellemző.

A nagyobb sírszámú temetőkben előforduló esetek külön figyelmet érdemelnek. A legnagyobb esetszám a kiskőrös-vágóhídi temetőben fordul elő, ahol 24 temetkezésben találtak általunk elsősorban nem ruhaszegélynek, hanem a szemfedő vagy koporsó díszítményének tartott aranyfüstlemezt. Ez a temető — nagyfokú rablottsága ellenére is — máig a közép avar időszak leggazdagabb temetőjének számít.

Ezen kívül még három olyan temető említendő, ahol több sírban is volt koporsó- vagy szemfedődzsike; a Szeged-Fehértó B. temetőben 5, Tatárszentgyörgy-Szabadréten 7 és Topolya-Bánkertben 4 temetkezésből kerültek elő különböző lemeztöredékek. Ezeknek a síroknak a temetőn belüli elhelyezkedése, egymáshoz közeli helyzete (12. kép 2, 4.) a lemezekkel díszített koporsóval vagy halotti szemfedővel eltemetettek szorosabb kapcsolatára, esetleg családi kötelékekre enged következtetni.

E négy temetőben közös, hogy a korszak Duna–Tisza közti temetőiben megfigyelt 10–20%-os rablottsággal szemben ezekben igen magas, 70% feletti, sőt a tatárszentgyörgyiben gyakorlatilag 100% a feldúlt sírok aránya. Ennek ellenére a gazdag temetők közé tartoznak. Ezen kívül még további közös vonásuk, hogy mind a négyben magas a fegyveres sírok aránya, olyannyira, hogy a Duna–Tisza köze késői fegyveres sírjainak közel 90%-a ezekből származik. Legnagyobb arányban a Szeged-Fehértó B. temetőben fordulnak elő a fegyveres sírok, a 132 sírból 35 (26,5%). Kiskőrösön 67 sírből 10 (15%), Tatárszentgyörgyön 53 sírből 9 (17%) és Topolyán 132 sírből 23 (18%) tartalmazott fegyvert. A topolyai és a fehértói temetőkben a leggyakoribb fegyver az íj és a nyíl, illetve mindkettőre a faragott csont lemezekkel díszített tegezkek is jellemzők. Szintén az íj–nyíl fegyveregyüttes jellemzi a kiskőrösi sírokat. Ugyanakkor e három temetőből alig került elő vágófegyver: Topolyán egy sem, Kiskőrösön és Fehértón is csak mindösszesen 2-2 kard volt. Ezekről eltér a tatárszentgyörgyi temető, abban ugyanis a kard–íj–nyíl fegyverkombináció a meghatározó, íj–nyíl kard nélkül csak ritkán fordul elő.

Míg a kiskőrösi temető kiemelkedő fejedelmi-nagycsaládi/nemzetségi temető lehetett, a másik három a késő avar kori fegyveres réteg temetőinek sorába tartozik.

A vizsgált lemezdzsikek döntően férfisírokra jellemzőek, ezt jól mutatja a temetkezések nemenkénti eloszlásának aránytalansága. Köztük 33 férfi sírja, nőé 9, gyermeké 3, míg 7 sír esetében a halott nemét nem ismerjük. A teljesség kedvéért azonban meg kell említenünk, hogy a sírokból mindössze 5 sír embertani anyagának antropológus általi meghatározása áll rendelkezésünkre.

Ami az 52 sír kronológiai helyzetét illeti, azok két évszázadot, a VII–VIII. századot ölelik fel. A legkorábbi ezek között a madarasi lovas sír, melyet a VI. század legvégére/VII. század elejére kelteztek. (Bóna 1983, 116.; Garam 1993, 30.) Szintén kora avar kori a bócsai és kunbáonyi síregyüttes, noha pontosabb keltezésük, amint az egész Bócsa-köré még ma is problémákkal terhes.¹⁶

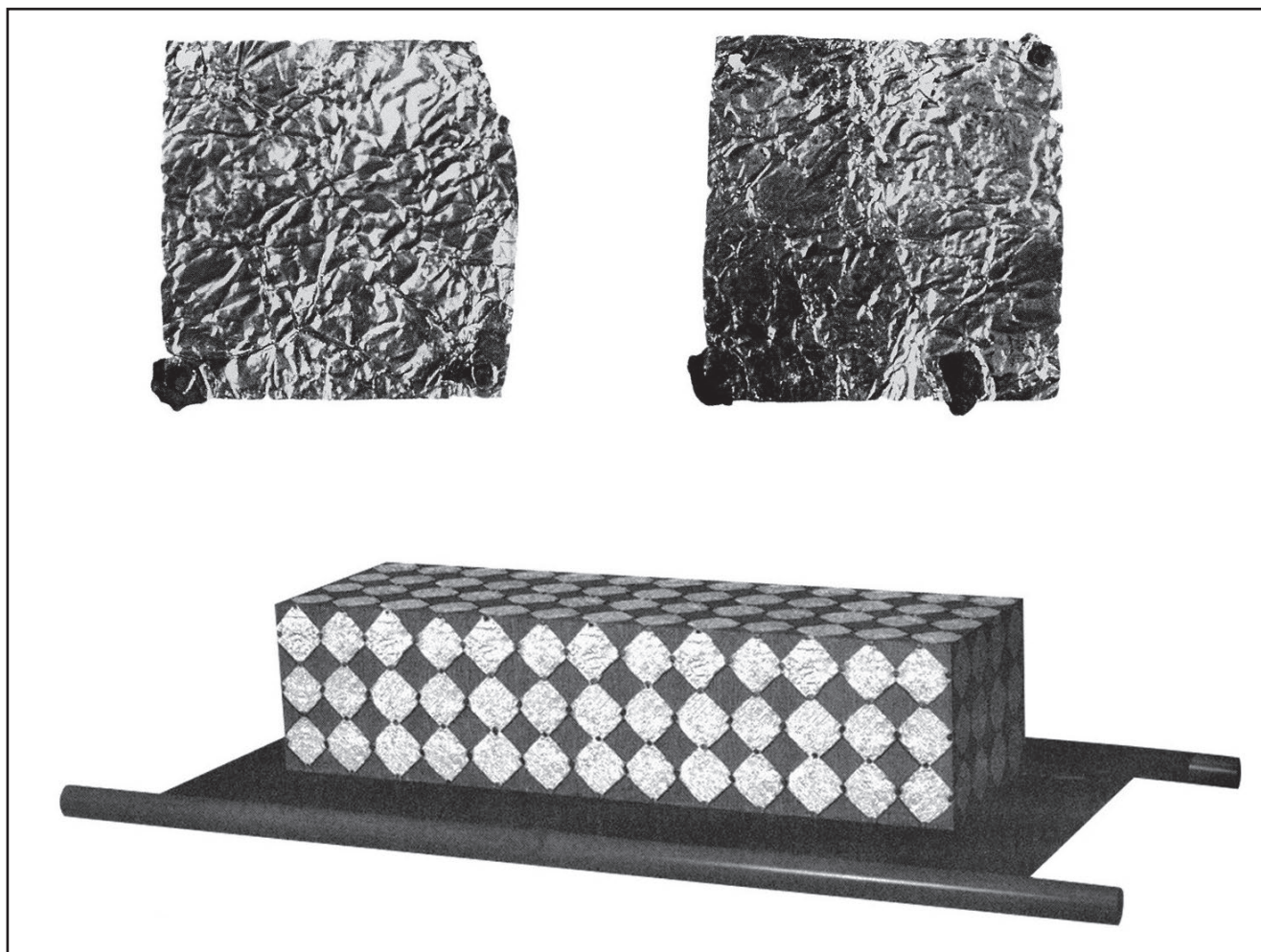
Az ozorai, dunapentelei és a kiskőrösi temetkezések a közép avar kor jellegzetes, mondhatni emblemikus lelőhelyei. Ugyancsak erre a periódusra keltezhető a fehértói 82. sír IV. Constantinus 674–681 között vert solidusának aranyfóliázott bronz utánzata alapján. Hasonló lehet az időrendi helyzete a topolyai 42. sírnak is. Ebben egy Csmi-Brigetio típusú tükör volt, melynek párja a temető 11. sírjának leletei között van bilincessel kapcsolódó lengőcsüngős aranyfülbevaló társaságában. E fülbevalótípus legismertebb példányai pedig szintén a közép avar kor vezérleleteiben (Ozora-Tótipuszt) női sír, Kiskőrös-Vágóhíd II (4.) sír, Igar II. lelet, Dunapentele 12. (IV) sír, stb.) található meg, korszakjelző ékszertípusról van szó.¹⁷

A mélykúti 27. sír a leletanyaga alapján nehezen keltezhető, a feltárt temető használati ideje adja meg esetleg e sír kronológiai helyzetét a VII. század közepső harmada és a század vége között. A temető közepe táján való elhelyezkedése arra utalhat, hogy feltehetően nem tartozik a temető legkorábban megásott sírjai közé.

A budapest-rákosi, a kiskunfélegyháza-pákapusztai és a tatárszentgyörgyi sírok mutatják, hogy a koporsók és szemfedők lemezekkel való díszítése a késő avar korban is szokásban volt, ugyanakkor egyik sírban sem fordulnak elő az avar kor legkésőbbi verettípusai, egyik sír sem tehető a VIII. század közepe utánra.

A lemezek töredékessége és az *in situ* megfigyelések hiánya nehezíti a lemezdzsikek értelmezését és rekonstrukcióját. A legtöbb esetben el sem lehet dönteni, hogy magára a koporsóra kerültek-e fel, vagy textil hordozófelületre. Néhány esetben egy-egy apró részlet segítségével valószínűbbnek gondoljuk egyik vagy másik lehetőséget.

A kiskunfélegyháza-pákapusztai, a mélykúti és a Szeged-Fehértó B. 61. sír lemeztöredékei valószínűleg közvetlenül a koporsóra voltak rögzítve, legvalószínűbbnek tartjuk, hogy felszegezve. Erre utalnak a lemezeknek nem a peremén, hanem a belsejében lévő, nagyobb méretű kerek lyukak. Mindhárom le-

5. kép. A mala perescsepinoi leletegyüttes arany koporsódíszjeinek rekonstrukciója (Rašev 2000 nyomán)

letegyüttesben téglalap vagy négyzet formájúak lehettek a lemezdíszek az ép peremek alapján. Ezekhez a lemezekhez a legjobb analógiákat a perescsepinoi leletegyüttesből ismerjük, melyben 255 négyszögletes aranylemez volt (Zareckij 1912, 189.),¹⁸ melyek sarkában vasszegecs maradványokat írtak le (5. kép). Ezeket már Erdélyi István is inkább tartotta koporsódísznek, mint baldachin lemezdíszjeinek. (Erdélyi 1982, 34.) Ivan A. Zareckij fakorhadékról is említést tett, ami esetleg a koporsó maradványa lehetett. (Zareckij 1912, 190.)

Valószínűnek tartjuk, hogy ezeken kívül a kunbábonyi sírlelet nagyobb, vastagabb, aranyozott ezüst lemeztöredékei közül azok, melyeket nagyobb lyukak törnek át, szintén inkább a ráborított koporsófedélről származnak.

Nagyobb lyukak vannak a tatárszentgyörgyi sírokból származó aranyozott és ezüstözött/ónozott bronz lemezeken is, ami alapján ezeknél is kevésbé tartjuk valószínűnek a varrással való rögzítést, s inkább gondoljuk ezeket is a koporsóra vert díszeknek.

Azok a vékony lemezek, melyeken apró lyukak voltak, közvetlenül a lemezek peremén, inkább lehettek szemfedő díszjei, a textilfelületre felvarrva. Ilyenek a

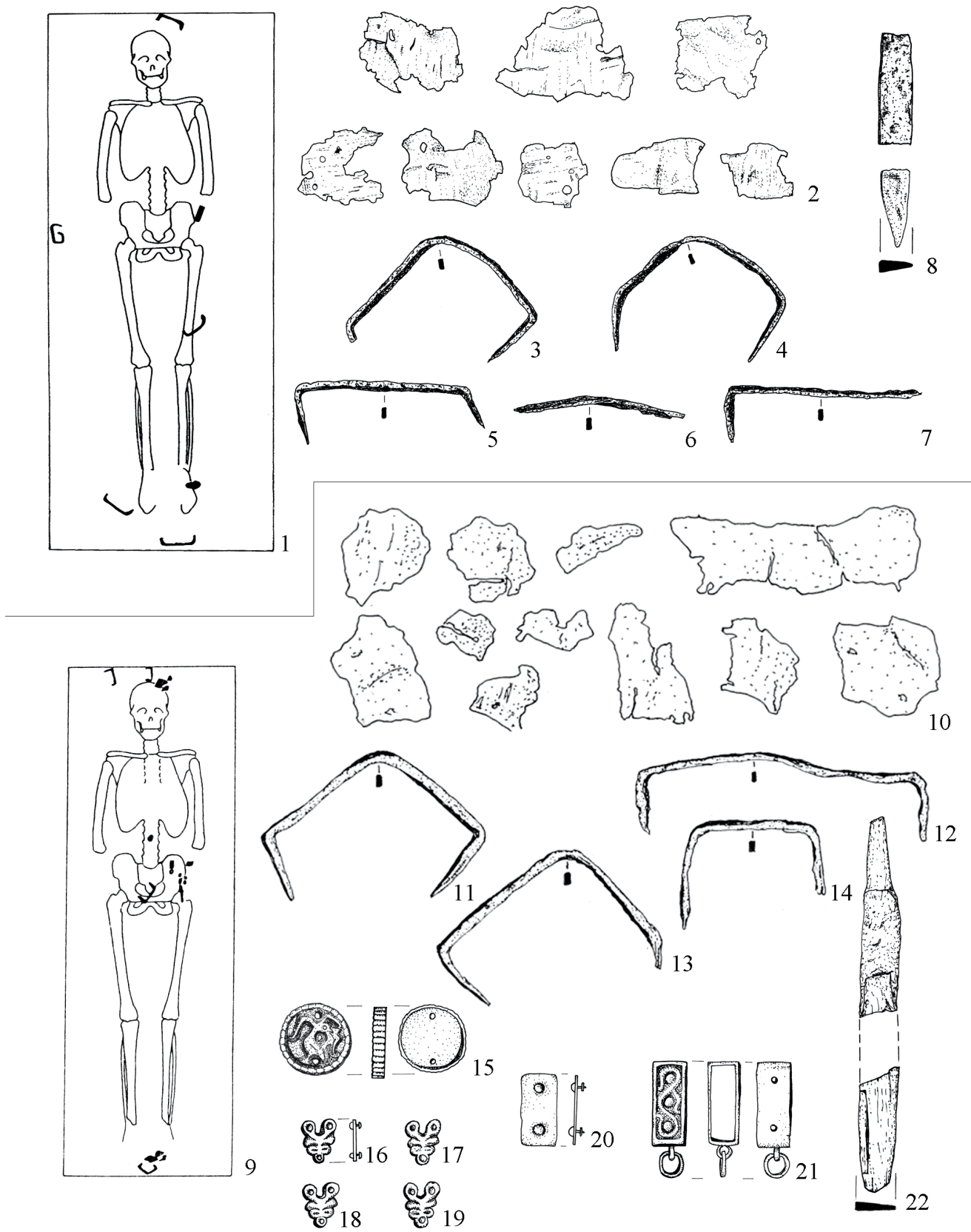
kunbábonyi és a madarasi síregyüttesek változatos formájú aranylemezei.

A kunbábonyiak egy része az arclepel díszje volt, maszkos halotti arctakaróról származhat. Ezek a koponya környékéről kerültek elő (H. Tóth–Horváth 1992, 33. j.), s némely darab hátoldalán nagyon finom szövésű, gyaníthatóan selyemmaradványról is történik említés. (Benkő 1988, 194.) Avar környezetből ezek egyetlen párhuzamát a hortobágy-árkusi 14. sírból hozta H. Tóth Elvira, melyben két mandula formájú aranylemezke a szemeket és egy lunula alakú a szájat takarhatta, melyek szintén apró lyukak segítségével lehettek a lepelre felvarrva. (H. Tóth–Horváth 1992, 92–93.) A kunbábonyi T alakú aranylemeznek — melynek felső része a szemeket, a szára az orrot jelképezte — máig ismertté vált egyetlen közeli párhuzama a T'ien-shanban lévő Ketmen Töbéből származik. (Benkő 1988, 12. kép 1.)

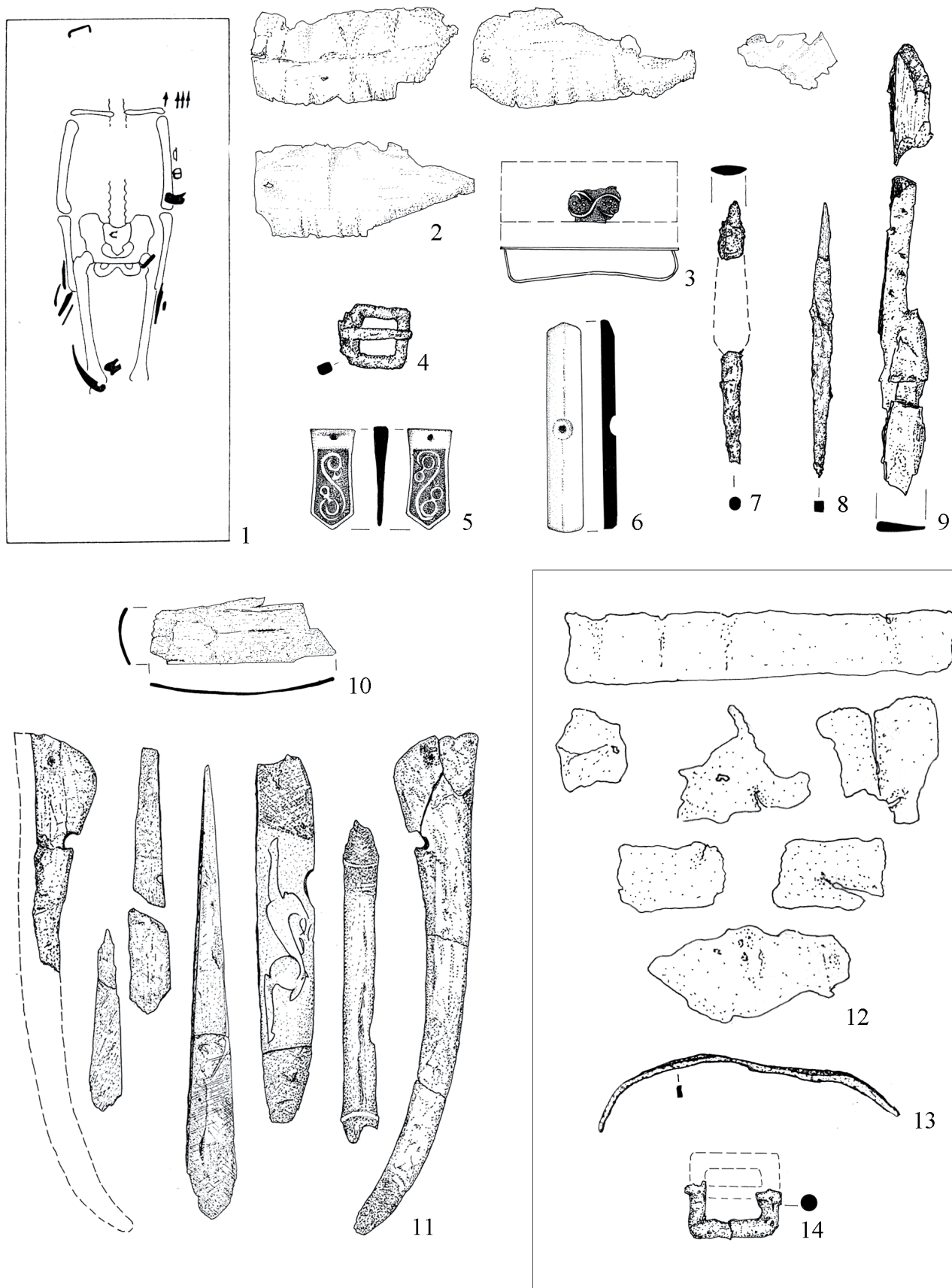
A kunbábonyi nagyméretű arany lunettát H. Tóth Elvira — az árkusi lunula alapján — lefelé álló helyzetben rekonstruálta a halotti arclepelre. (H. Tóth–Horváth 1992, 92.) Nemrégiben Sören Stark a közép-mongóliai bikeqi sírlelet lunulája kapcsán, a belső-ázsiai ábrázolások széleskörű gyűjtése alapján fejdísz része-

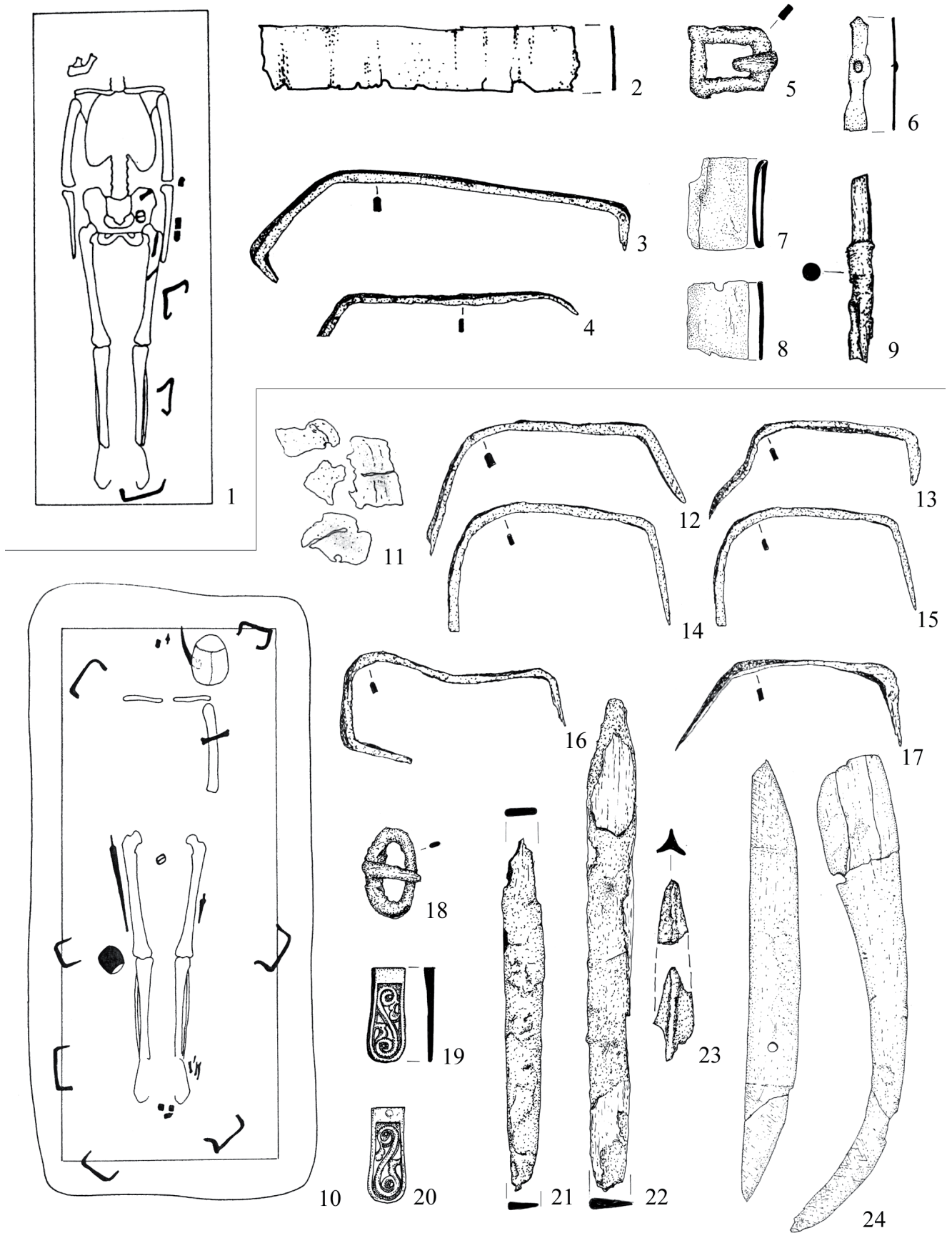
6. kép. 1–26. Kiskunfélegyháza–Pákapusztá A.
1. sír; 27–33. Mélykút–Sánc dűlő 27. sír

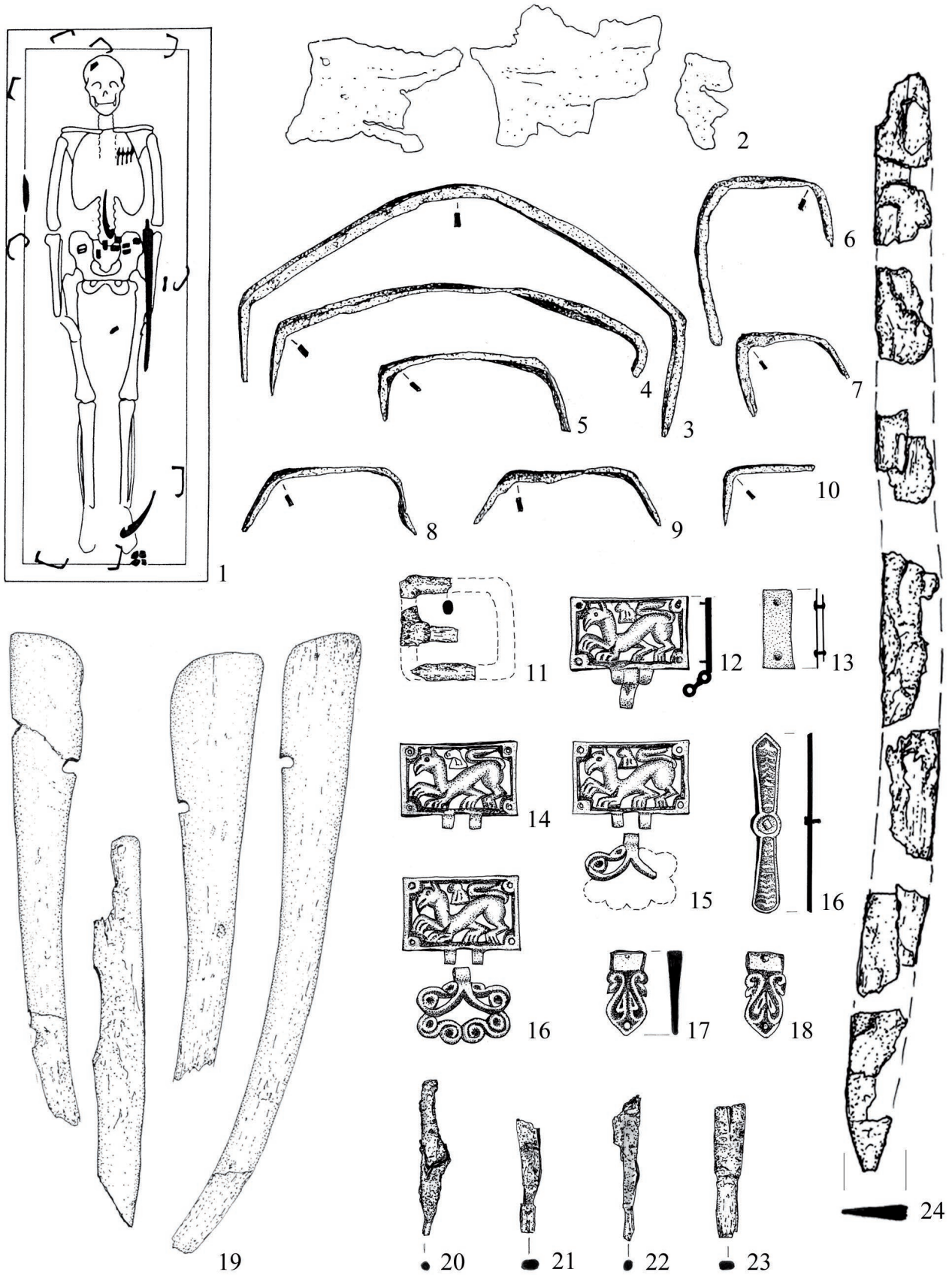
7. kép. Tatárszentgyörgy–Szabadrét
1–8. 1. sír; 9–22. 13. sír

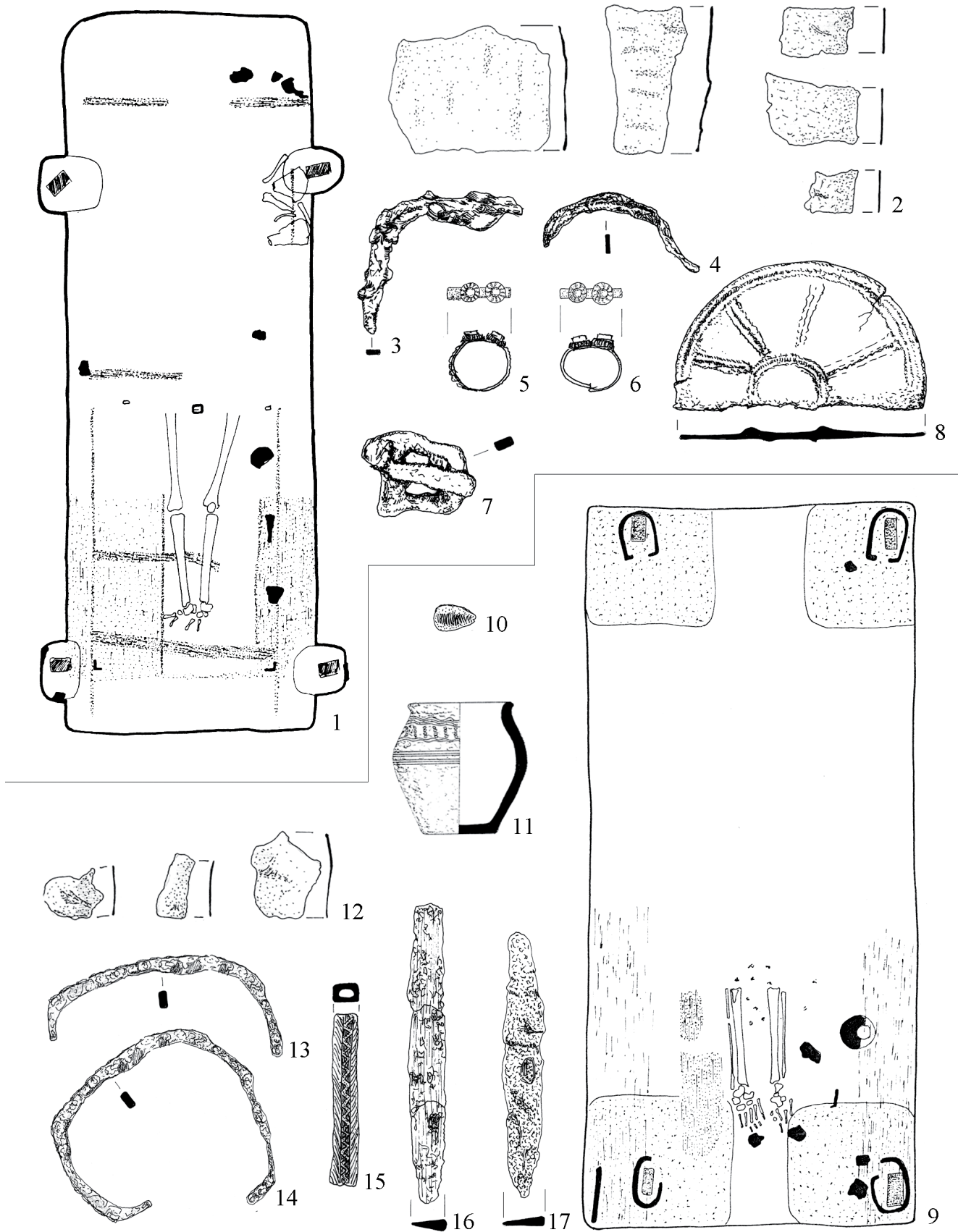
8. kép. Tatárszentgyörgy–Szabadrét
1–11. 2. sír; 12–14. 12. sír

9. kép. Tatárszentgyörgy-Szabadrét
1-9. 11. sír; 10-24. 25. sír

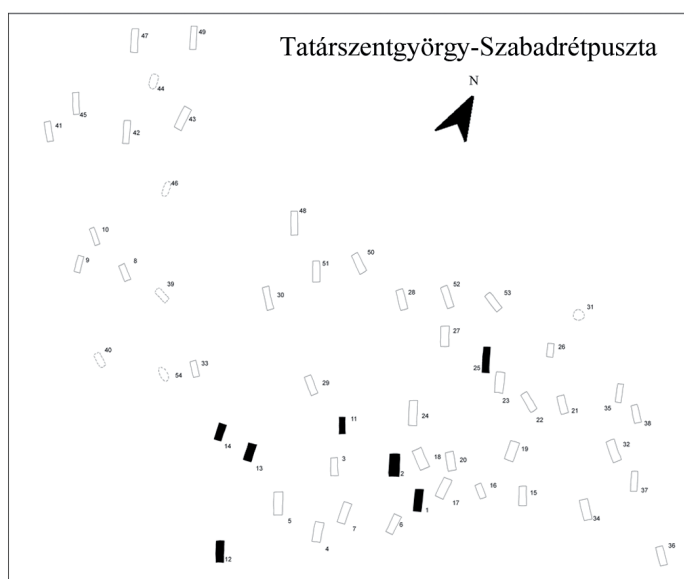
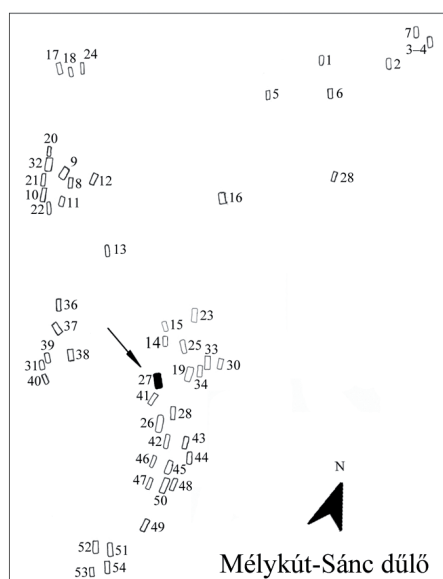
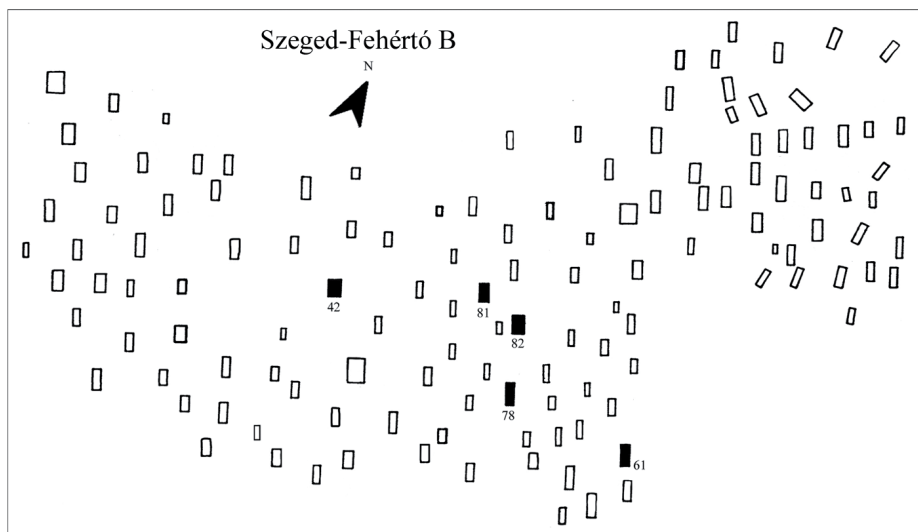
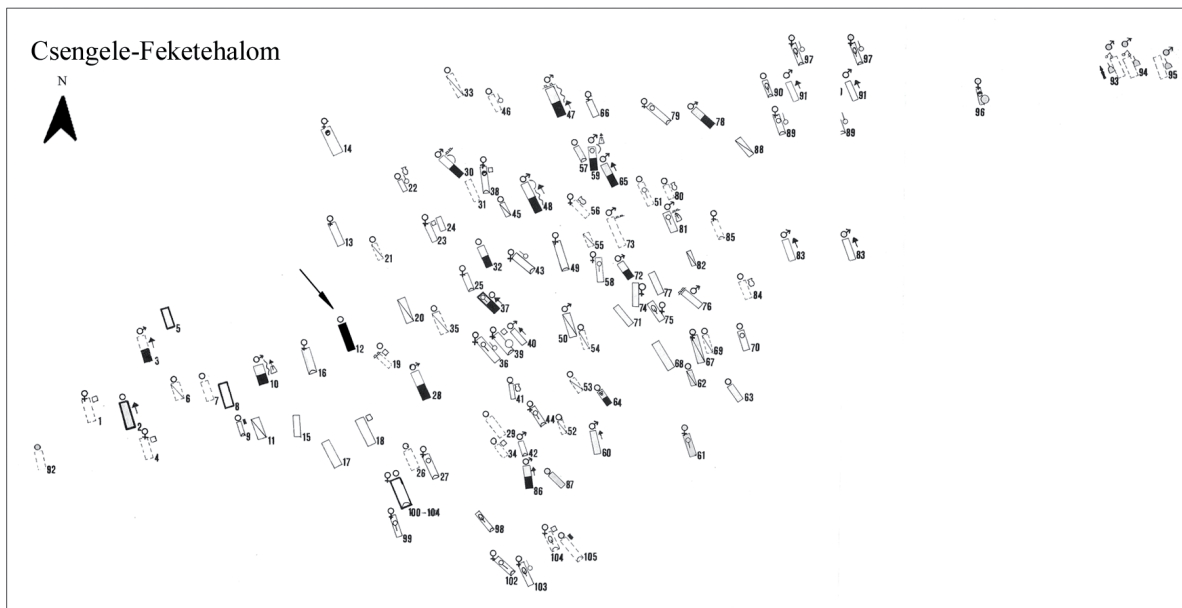

10. kép. Tatárszentgyörgy–Szabadrét
14. sír

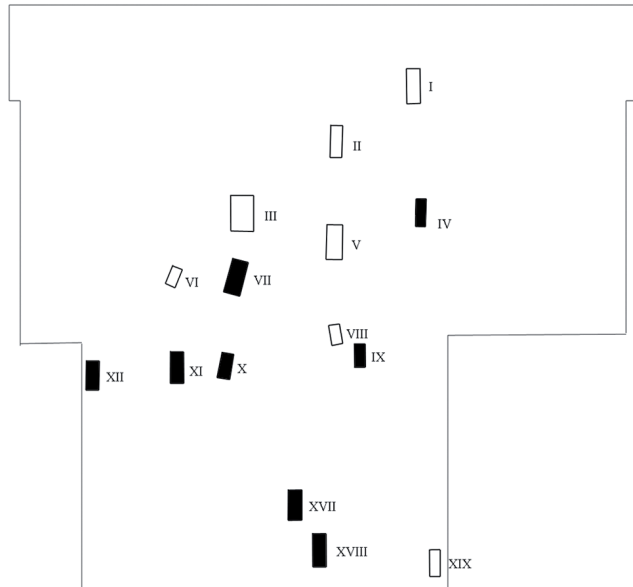
11. kép. Topolya-Bánkert, Vágóhíd/Bačka Topola-Bankert, Klanica (Srb)
1-8. 42. s. r; 9-17. 188. s. r

12. kép. A koporsó és/vagy szemfedő lemezdíszeket tartalmazó sírok temetőn belüli elhelyezkedése

Kiskőrös-Vágóhíd

30 m

13. kép. A koporsó és/vagy szemfedő lemezdszemet tartalmazó sírok elhelyezkedése a kiskőrös-vágóhídi temetőben

ként rekonstruálta. (Stark 2009) Ez alapján a kunbábonyi V alakú aranylemezek két oldalról foghatták közre a felfelé álló lunettát, s együtt alkották a halotti maszkot kiegészítő fejdíszet.

A kunbábonyi arclepel fémdíszeit — az aranyvetes szertartásíjjal együtt — a leletegyüttest közlő szerzőpáros hun örökségnek tartotta. (H. Tóth 1992, 29.) Ez némileg leegyszerűsítése annak a bonyolult vándorútnak, amelyet a Selyem út mentén a Mediterráneumból és Elő-Ázsiából előbb Ázsia belsejébe, majd onnan a füves pusztán keresztül ismét nyugatra „megtettek” a különböző formájú szem- és szájrlemez halotti maszkok.

A teljes arcot fedő maszkok Egyiptomból, míg a szemüveg alakú, valamint a szem és szájrlemez forma Elő-Ázsiából terjedt el hellenisztikus kulturális hatásként, előbb a mediterrán világba, majd onnan az időszámítás körül Közép- és Belső-Ázsiába. Kelet-Turkesztán környékén átalakuláson ment keresztül, a fej selyemmel vagy bőrrel való burkolása kínai eredetű szokásának hatására. (Benkő 1988, 190.) Az arclepel és a szemet és szájat takaró nemesfémlémezek összeforrása Turfánban történhetett a Kr. u. III–V. század között, amikor a turfáni oázis hivatalnok-arisztokrata rétegében jelentős részt tettek ki a kínaiak. (Benkő 1988, 180.) Az így kialakult halotti szemfedőtípus innen a népvándorlás népei révén került aztán vissza nyugatra, a kunbábonyi példa alapján egészen a Kárpát-medencéig.

A legismertebb selyemmaszkos lelőhely a Stein Aurél által kutatott astanai temető, amit Stein a VII–VIII. századra, a kínai régészek a III–V. századra kelteztek. (Riboud 1977, 438.) Stein megfigyelései szerint ezeknél a halott arcát selyembe burkolták, erre varrták a szemüveg vagy a száj- és szemlemezeket, de alattuk a szem eltakarására ezüstpénzeket vagy fakorongokat tettek, a halottak szájába obulus került, s a lemezek fölé került egy ovális, szasszanida mintás arclepedő, a *fu mien*. (Stein 1934, 648.) Az itt megfigyelt obulus és a textíliára varrt maszkok együttes előfordulása nem érdektelen a kunbábonyi leletegyüttes halotti maszkjának rekonstruálásakor sem.

A kunbábonyi sírból származó két kerek ezüstméző egyikét H. Tóth Elvira obulusként értelmezte, s az obulusok Bóna István és Garam Éva munkái alapján megfogalmazott datáló értékét figyelembe véve (Bóna 1970, 258–259.; Garam 1978, 207.) a sírnak a közép avar korra keltezésénél ez volt az egyik érv. (H. Tóth–Horváth 1992, 85–87, 217, 220.) A kutatók többsége a lemez obulusként való meghatározását nem tartja elfogadhatónak, sőt Kiss Atilla több pontban érvelt amellett, hogy a leletegyüttes két ezüst lapocskája miért nem lehet halotti obulus. (Kiss 1995, 132.) Az érvei között első helyen az obulusoknak a bizánci *solidusok* és *triensek* eltűnését követő megjelenése és a kunbábonyi sír leletösszetételének kora avar jellege közti legfőbb ellentmondásra hivatkozott. A két ezüst korongot valamilyen elpusztult tárgy alsó zárólapjaként értelmezte, és mindezek alapján elvetette a sír közép avar kori keltezését. További érveként a *blanc*

érmek egyesével való előfordulását, a két kunbábonyi lemeznek az általa akkor ismert obulusoknál nagyobb méretét (az egyik épp a határértéken van, a másik valóban nagyobb, mint az ismert érempótló lemezek) hozta fel, valamint a sír aranyban való gazdagsága és a szerényebb ezüst obulusok között feszülő ellentmondást. Érveinek többségét — azzal, hogy a sír kora avar kori voltával magunk is egyet értünk — a Duna–Tisza közti érempótló lemezek vizsgálatakor, jórészt az újabban előkerült daraboknak köszönhetően elhárítottuk (Balogh 2013, 397–402.),¹⁹ de akkor még az aranytárgyakban gazdag temetkezés és az egyszerű ezüst lemezek ellentmondására nem találtunk magyarázatot. Erre a mostani téma feldolgozása kapcsán a látóterünkbe került egyik észak-afganisztáni temetkezés olyan párhuzamossággal szolgált, amely a kunbábonyi ezüst lemezek obulusként való értelmezése mellett egy újabb érveként használható. A Tillya Tepe néven ismertté vált kusan-kori temető egyik női sírjáról van szó. Az Afganisztán északi részén lévő temető a Victor Sariani által vezetett szovjet-afgán régészeti expedíció során került feltárássra 1978–1979-ben. A feltárt bolygatatlan, fejedelmi temetkezésből mintegy húsz ezer aranytárgy került felszínre. Az egyik női sírban a halott bal markában aranypénz, de a halotti maszkja alatt, a szájában ezüstpénzt! találtak. (Sariani 1985, 54.) A sír összes többi lelete arany volt.

Ezért a Tillya tepei és a kunbábonyi kiemelkedő gazdagságú sírok esetében is érdemes azt tovább gondolni, hogy valószínűleg nem azért került ezüsterem illetve érempótló az egyébként arany tárgyakkal túlvilági útra indított fejedelmi halottak mellé, mert a temetést végzőknek „nem tellett” aranyéremre vagy arany lemezkére, hanem inkább magának a fémnek, az ezüstnek volt megkülönböztetett jelentősége. Így lehetséges, hogy a kunbábonyi halotti arclepelhez nemcsak a felsorolt arany lemezek tartoztak, hanem a két kerek ezüst korong (obulus) is.

Visszatérve eredeti témánkhoz; a kunbábonyi leletek között lévő, a peremükön ugyancsak apró lyukakkal átütött, levél, trapéz és ívelt szalag formájú aranylemezek a sír lábfelelőli végéből kerültek elő, ezért ezeket a lábbeli vagy a ruha szegélydíszeként határozták meg. (H. Tóth–Horváth 1992, 93.) Nem látjuk akadályát annak, hogy ezeket is inkább a halotti lepel láb felelőli részének díszinek tartsuk. Ezek példájára vetődött fel bennünk, hogy a madarasi leletegyüttes esetében a különböző formájú arany lemezek, melyek peremén a kunbábonyiakhoz hasonló apró lyukak vannak, szintén inkább felvarrva lehettek valamilyen textil hordozófelületre.

A koporsóra terített lepelről származónak gondoljuk a budapest-rákosi 12. és 13. sírok aranyfüst lemezeit, mert e temetkezések koporsóvasalásain megfigyelt textilnyomok a koporsó letakarására utalnak.

A legtöbb lemezdíszén nincs nyoma a hordozófelületre történő felerősítésnek. A kiskőrös-vágóhídi aranyfüst lemezek esetében azok ragasztással vagy préseléssel történő textilre rögzítésére gondoltak és ezzel magyarázták a lemezek mintázatát is. (Lász-

ló 1955, 42.) A ragasztásnál „jobb ötletünk” nekünk sincs.

Az avar korban — a felsorakoztatott eltérő minőségű és jellegű adatok alapján — mind a koporsók díszítésével, mind pedig halotti szemfedő alkalmazásával számolhatunk. Az összegyűjtött példák azt mutatják, hogy az aranyfüst vagy ezüstözött bronz lemezekkel díszített koporsó vagy halotti lepel a temetési demonstráció során a társadalmi hierarchia csúcsán állók megkülönböztetett helyzetének kelléke volt. Ezek további vizsgálatához hiteles új megfigyelésekre van szükség.

A lemezes koporsó vagy szemfedődíszeket tartalmazó sírok közül négyben halotti obulus is volt (Kunbábony 1. sír, Dunapentele 7. (I), Kiskőrös-Vágóhíd X. és

Szeged-Fehértó B. 82. sír). A kunbábonyi kerek ezüst lemezek esetében felvetettük azok halotti arclepelhez való tartozását. A többi sírnál az obulus és a halotti szemfedő esetleges kapcsolatára egyelőre nem tudunk következtetni. A későbbiekben azonban az avar kori sírobulusok vizsgálatánál érdemes mélységében vizsgálni, hogy azok tartozhattak-e halotti arclepelhez.

Az avar korban a koporsók és a szemfedők lemezekkel való díszítésének szokása a szem és szájrlemezrel díszített arclepelhez hasonlóan valószínűleg Közép-Ázsia felől érkező jelenség jelenhetett. Eredetük kutatása további szélesebb körű, a hellenisztikus korig visszatekintő gyűjtést igényel, melyre egyelőre nem vállalkoztunk.

JEGYZETEK

- 1 Móra Ferenc: *Fata nummorum*. In: *Napok, holdak, elmúlt csillagok/A fele sem tudomány*. A szöveget gondozta Vészits Ferencné. Budapest 1980, 230.
- 2 A dolgozatot Takács Miklós lektorálta. Észrevételeiért, hasznos megjegyzéseiért fogadja köszönetem.
- 3 A témáról további irodalommal elsősorban Bóna 1979, 15–16.; Tomka 1979, 77., 81–82.; Wicker 1990, 49.; továbbá Kiss 1990, 409.; Fejér 1991, 416–417.; Garam 1995, 165.; Szőke 2000, 46. j. A koporsóhasználatra vonatkozóan a Kisalföldről (Tomka 1979), a Duna–Tisza közéről (Balogh 2013, 48–49., 122–130.) és a Körös–Tisza–Maros közéről (Bende 2005, 301–309.) átfogó elemzésekkel is rendelkezünk.
Míg a korábbi ásatásoknál a legtöbbször csak akkor szóltak koporsóról, ha vaskapsok vagy szegek utaltak jelenlétére, ezért mindenképpen meg kell emlékeznünk az üdítő kivételnek számító Kada Elekről, aki Gátéren a legtöbb esetben már megfigyelte a koporsó vagy fakeret alkalmazását. (Kada 1905, 362.)
Ma már szinte minden avar temető feltárása során sikerül rögzíteni koporsóra utaló nyomokat. Nemcsak a famaradványokból, az elszíneződésekből és a vasalásokból, illetve kapsokból következtethetünk koporsó alkalmazására, hanem azokban az esetekben is joggal gondolhatunk erre, ha a vállak erőteljesen fel vannak húzva, ha a karok szorosan a test mellett hevernek vagy éppen ellenkezőleg, a testtől kissé távolabb helyezkednek el. Ezekon kívül egyes csontok (például az állkapocs a helyén marad, csak a koponya billen félre, vagy gurul hátra) és a leletek (különösen az edények) elmozdulása is csak a koporsó oldalainak bedőlésével vagy a fedél beszakadásával magyarázható. (Tomka 1979, 48–52.) A csontváz alatti vastag betöltés (Kiss 1990, 413–414.) és a sírfenéken jelentkező beásások is utalhatnak koporsóra. (Tomka 1979, 53.)
Bóna István kutatásának köszönhetően tudjuk, hogy az avarok koporsós temetkezési gyakorlatának ere-
- 4 A sírgödörök alján megfigyelt lemélyítéseket Tomka Péter egyértelműen a koporsó bizonyítékának (Tomka 1979, 53.), H. Tóth Elvira a halotti kerevet maradványának (H. Tóth 1981, 157–175.) tartotta. Eltérő véleményt fogalmazott meg Wicker Erika, aki szerint ezek a mélyedések nem mesterségesen kialakítottak, hanem a sírgödör aljába mélyedő koporsó lábainak a nyomai. (Wicker 1990, 50.) Általánosító megállapítását a kutatók többsége nem tartja elfogadhatónak. Bende Livia meggyőző adatot is említ e mélyedések szándékos kialakítására: a szegvár-szőlőkaljai 81. sírban, a koponya mögötti egyik mélyedésben, közvetlenül a fala mellett, azzal párhuzamosan egy ásólapát került elő. (Bende 2005, 306.)
- 5 Pl. Orosháza–Grexa-téglagyár (Juhász 2004, 67.); Szarvas–Kákapusztá–Kettőshalom (Szalontai 1992); Szentcsanak (Madaras 1991, 27.), további közöletlen példákat hoz Bende 2005, 304. A rönkkoporsók esetében az ácskapocs alakú kapsok gyakran S alakúakkal együtt kerülnek elő, az előbbiek a halott két oldalán, az utóbbiak a koponya mögött és a lábak előtt. Helyzetük alapján valószínű, hogy a kettéhasított fatörzsből kivájt koporsó alsó és felső felét az ácskapocs alakú kapsokkal rögzítették, míg az S alakú nagy kapsokat hosszanti élükkel a koporsó végeibe verték. Az avar korból ismert példák nagyban hasonlítanak a szarmata rönkkoporsók esetében megfigyeltékhez, melyekről átfogóan ld. Dinnyés 1975.
- 6 H. Tóth Elvira a lécekből összeácsolt, lábakon álló halotti kerevetet etnikumjelzőnek tekintette. (H. Tóth 1995, 155.) Hasonló megfigyelésre — a saját kunszállási (H. Tóth 1981, 157–175.) és Hetényegyháza-Mária úti feltárásán (H. Tóth 2001) kívül — csak kevés más adatot ismerünk: Bácsandrászállás/Bački Sokolac, Moravicki put (Srb) (Balogh 2013) és

- Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő II., Kettőshatár I. és II. (Mészáros–Paluch–Szalontai 2005, 147., 150., 153.) temetőkből.
- 7 A Nagy Tibor vezette feltáráson 38 sír került elő, melyek közül hatban (5., 8., 20., 25., 26. és 28. sírok) találtak famaradványt. (Nagy 1998, 69–77.)
- 8 A rekonstrukciós rajzot lásd ld. Vida 1998, Abb. 7.
- 9 A lelőhely magyar elnevezése az avar lelőhelyek kataszterében Szokolac-Moravicai útként szerepel (ADAM 2002, 30.), A települést nem lelhetjük fel sem a három katonai felmérés, sem a Magyar Királyság (1869–1887) 25 000-es térképén (vö. <http://mapire.eu/>). Az első világháborút követően a szerb hadsereg veteránjai számára épült a település, a szomszédos, teljesen magyar Moravica lakosságának ellensúlyozására (Riczy 1995, 472.). E szerb telepéseket 1941-ben kilakoltatták és helyükre Bukovinából érkeztek székelyek. A mai térképeken Bácsandrászállás elnevezéssel szereplő település egyike a Bácskában létrehozott székely telepeknek (http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/vg/Bukovinai_magyarok.pdf — 2015.09.19.) A települést gyakran a szerb elnevezés „magyaros” formájában, Szokolac néven említik, de a dolgozatban a könnyebb tájékozódást segítve a térképen használatos Bácsandrászállás elnevezést alkalmazzuk.
- 10 Az avar kori lelőhelykataszterben Balmazújváros–Hortobágy-Árku lelhelynéven szerepel. (ADAM 2002, 42.)
- 11 A következő sírokról van szó: IV (5.), VII (2.), IX (8.), X (7.), XI (9.), XII (10.), XVII (15.), XVIII (17.), XXIII (20.), XXIV (19.), XXXII (27.), XLII (34.), XLIV (41.), XLVI (46.), XLVIII (47.), LIII (51.), LVI (70.), LVII (71.), LVIII (67.), LX (65.), LXI (64.), LXII (63.), LXIX (54.) és LXXI (57.) sír.
- 12 Négy sír esetében a szokatlanul széles sírgödör alapján László Gyula kettős sírokra gondolt, de ő maga is úgy vélte, hogy azokban férfiakat temettek el esetleg nőekkel együtt. Inkább valószínű, hogy a széles sírgödör kialakulása a sírrablás következménye, ezért ezeket a sírokat a leletek alapján férfiak temetésének gondoljuk.
- 13 A lemezek MNM 275/1871.24. szám alatt szerepelnek a leltárkönyvben. (Garam 1993, 98.; Prohászka 2014, 37.)
- 14 Újraközli Prohászka 2014, 3. kép.
- 15 A temetőtérkép hollétére vonatkozóan nincs információ. A feltárt temető rész szármata temetkezéseit közli Szekeres 1999. Néhány melléklet nélküli sír korszakba sorolása bizonytalan.
- 16 A keltezés nehézségeiről és egy új megközelítési lehetőségről — a kőbetét megléte és az álcátok, valamint a fogazott szalagfonatos díszítmények kapcsolata kapcsán — legutóbb Garam 2005, 428–429.
- 17 A fülbevalótípus teljes körű áttekintését ld. Somogyi 2012.
- 18 Erdélyi István ismertetésében már csak 187 lemezről történik említés. (Erdélyi 1982, 34.)
- 19 A Kiss Attila érveire felhozott ellenérveinket csak vázlatosan soroljuk itt fel:
1.) A blanc érmek előfordulásával, kis számban ugyan, de a kora avar korban, annak a mások felében, számolhatunk: Kunpeszér, Felsőpeszéri út, Homokbánya 29. sír; Endrőd–Doboskert 1. sír; Kövegy M43 49. lh. 39. snr; Szekszárd–Tószegi dűlő 1563. sír.
2.) A két kurbányi korong átmérője 1,7 és 2,4 cm. Csak a nagyobb lóg ki az ismert éremplől lemezek méreteinek sorából, de éppen H. Tóth Elvira tette közzé a Hetényegyháza–Mária úti közép és késő avar kori temető 70. gazdag férfisírjából származó, méretben a kurbányinál alig kisebb (2,2 cm átmérőjű) ezüst obulust. (H. Tóth 2001, Abb. 5. 5.)
3.) Ha nem is két éremplől lemezre, de a blanc és mellette római érem együttes előfordulására hozhatunk példát pl. Gyód–Máriahegy 67. (Kiss 1977, 41.) és Kölked B. 106. (Kiss 2001, 43–44.) sírokból.

IRODALOM

- ADAM
2002 *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. (Varia Archaeologica Hungarica 13.) Hrg.: Szentpéteri, J. Budapest.
- BAKAY Kornél
1973 Az avar kor időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén. — Zur Chronologie der Awarenzeit. Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgegend des Plattensees. *SMK* 1. Kaposvár, 5–86.
- BALOGH Csilla
2013 *A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái*. Doktori disszertáció. Budapest.
- BÁRDOS Edith
1996 Az avarkori öntött bronz korongok viseleti szokásához a zamárdi avar temető alapján. — Angaben zur Trachtgewohnheit der gegessenen Bronzescheiben aus der Awarenzeit nach Fundmaterial des awarischen Friedhofs in Zamárdi. *SMK* 12. Kaposvár, 47–106.

- BÁRDOS Edith – GARAM Éva
 2009 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Réti-földek.* (Monumenta Avarorum Archaeologica, 9.) Budapest.
 2014 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Réti-földek.* (Monumenta Avarorum Archaeologica, 10.) Budapest.
- BENDE Livia
 2005 *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* Doktori disszertáció. Budapest.
- BENKŐ Mihály
 1988 Halotti maszk és sírobulus. A honfoglaló magyarok halotti álarcának eredetéről. *AT* 33. 169–200.
 2003 Aranymaszkos ősmagyar vezérsír. A korobcsinói leletről (a Dnyeper középső folyásánál). *AT* 47. 111–125.
- BÓNA István
 1970 Avar lovassír Iváncsáról. — Grave of an avar horseman at Ivánca. *ArchÉrt* 97. 243–263.
 1979 A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. — Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten. *ArchÉrt* 106. 3–32.
 1983 A XIX. század nagy avar leletei. — Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhundert. *SzMMÉ* 1982–1983. 81–160.
- K. CSILLÉRY Klára
 1951 Az ácsolt láda. *A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei* 3. 231–284.
- DINNYÉS István
 1975 Az S alakú koporsókapcsok használatáról. — Vom Gebrauch der S förmigen Sargklammern. *StComit* 3. 61–77.
- ERDÉLYI István
 1982 *Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében.* Budapest.
- FEJÉR Gábor
 1991 Népvándorlás kori fakoporsók Euráziában. — Völkerwanderungszeitliche Holzsäрге aus Eurasien. *MFME* 1984/85-2. 401–429.
- GARAM Éva
 1978 A középvarkor sírobulussal keltezhető leletköre. — Der mit Grabobulus datierbare Fundkreis der Mittelawarenzeit. *ArchÉrt* 103. 206–216.
 1992 Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: *Awarenforschungen I.* (ArchA Monographien.) Wien, 135–250.
- 1993 *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum.* (Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica, 1.) Budapest.
 1995 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred.* (Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 3.) Budapest.
 2005 Avar kori nemzetségfő sírja Maglódon. — Das awarenzeitliche sippen-häuptlingsgrab von Maglód. *CommArchHung* 2005. 407–436.
- HEGEDŰS Ábel
 1944 Honfoglalás kori fa- és szénmaradványok vizsgálata. — Untersuchungen von Holz- und Kohlenreste aus der Zeit der ung. Landesbesitznahme. *Botanikai Közlemények* 41. 106–109.
- JUHÁSZ, Irén
 2004 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyát, FO 68.* (Monumenta Avarorum Archaeologica, 7.) Budapest.
- KADA Elek
 1905 Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *ArchÉrt* 25. 360–384, 402–409.
- KISS, Attila
 1977 *Avar Cemeteries in County Baranya.* (Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 2.) Ed.: Kovrig, Ilona. Budapest.
 1995 Tanulmányok a kora avar kori kunbábonyi vezérsírről. — Studien zum Fürstengrab von Kunbábony aus der Frühawarenzeit. *MFME – Studia Archaeologica* 1. 131–149.
- KISS Gábor
 1990 Koporsóhasználat a vasasszonyfai avar temetőben. *VSz* 44. 409–428.
- LÁSZLÓ, Gyula
 1955 *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars.* *ArchHung* 34.
 1976 A bócsai fejedelmi sír és a keceli kard. *Cumania* 4. 87–114.
- MADARAS László
 1991 *A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai.* (Folklór és Etnográfia 57.) Debrecen.
 1994 *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti.* (Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek II.) Ed.: Madaras, L. Debrecen–Budapest.
- MÉSZÁROS Patrícia – PALUCH Tibor – SZALONTAI Csaba
 2005 Avar kori temetők Kiskundorozsma határában. Előzetes beszámoló az M5 autópályán feltárt lelőhelyekről. *MKCSM* 2004. 145–162.

- MOLDOVAY Gézáné
1993 A klárafalvi avar sírok koporsómaradványairól. *MKCSM* 1992. Szeged, 185–188.
- MÓRA Ferenc
1932 *Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben.* — *Volkskundliche Beziehungen in Funden aus der Umgebung von Szeged, aus der Zeit der Völkerwanderung und des frühen Ungartums.* (Szeged Városi Múzeum Kiadványai, 2.) Szeged.
- B. NAGY Katalin
1993a Székkutas-kápolnadűlői avar temető néhány 9. századi síregyüttese. Előzetes közlemény. — Einige Grabkomplexe aus dem 9. Jahrhundert im awarischen Gräberfeld bei Székkutas-Kápolnadűlő. Vorbereicht. In: *Az Alföld a 9. században.* Szerk.: Lőrinczy Gábor. Szeged, 151–169.
1993b Avar koporsókeresztek Székkutasról. *MKCSM* 1992. Szeged, 19–21.
- NAGY Margit
1998 *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II.* (Monumenta Avarorum Archaeologica, 2.) Budapest.
- PROHÁSZKA Péter
2014 *Az ozora-tótipusztai avar fejedelmi sírok.* (Opitz Archaeologica, 5.) Budapest.
- RAŠEV, Rašev
2000 *Prebългарite през V–VII vek.* B. Trnovo–Sofia.
- RIBOUD, Krishna
1977 *Some remarks on the face covers (Fu Mien) discovered in the tombs of Astana.* (Oriental Art 33.) London.
- RICZ Péter
1995 Padmalyos temetkezési szokás a szokolaci (Bački Sokolac) avar temetőben. — Nischengräber in dem awarischen Gräberfeld von Szokolac (Bački Sokolac). *MFME – Studia Archaeologica* 1. 471–485.
- SARIADINI, Victor
1985 *L’or de la Bactriane: fouilles de la nécropole de Tilia-Tépé en Afghanistan septentrional.* Leningrad.
- SOMOGYI, Péter
1997 *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit.* Hrsg.: Daim, Falko. (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarcheologie, 5.) Innsbruck.
- STARK, Sören
2009 Central and Inner Asian Parallels to a Find from Kunszentmiklós-Bábony (Kunbábony): Some Thoughts on the Early Avar Headdress. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 15/3–4. 287–305.
- SZALONTAI Csaba
1992 Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. Szarvas-Kákapusztá késő avar temetője. — Anmerkungen zur Geschichte der Tiefebene im 9. Jahrhundert II. Das awarische Gräberfeld von Szarvas-Kákapusztá-Kettőshalom. *JAMÉ* 30–32. 309–347.
- SZÓKE Béla Miklós
2000 A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a karoling korban. A petőházi Cunpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe. *SSz* 54/4. 310–342.
- TOMKA Péter
1979 Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben. — Angaben zum Bestattungsbrauch der Bevölkerung vom kleinen Alföld in der Awarenzeit III. Sarggebrauch im Gräberfeld von Táp. *Arrabona* 19–20. Győr, 17–108.
- TOMKA, Péter
1992 Awarische Grabsitten – Abriß der Forschungsgeschichte bis 1963. In: *Awarenforschungen II.* (Archaeologia Austriaca, Monographien.) Wien, 969–1023.
- H. TÓTH Elvira
1981 Sajátos temetkezési szokások a Duna–Tisza közti avar kori temetőkben. — Peculiar Burial Rites in Avar Period Cemeteries between the Danube and Tisza Rivers. *ArchÉrt* 108. 157–193.
1992 A kunbábonyi lelet és párhuzamainak tanulságai az avar kori kutatásban. *MKBKM* 1990. 27–37.
1995 Hetényegyháza-Mária út M5 autópálya 72. lelőhely avar temetőjének feltárása: 1994. április 4 – 1994. december 9. *MKBKM* 1994. 153–160.
2001 A Hetényegyháza-Mária úti avar temető 70. sírja. — Das Grab Nr. 70 des awarischen Friedhofes an der Mária strasse in Hetényegyháza. *Cumania* 17. 5–32.
- H. TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila
1992 *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans.* Kecskemét.
- TÖRÖK, Gyula
1994 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Solymár.* Mit Beiträgen von M. Ferencz und I. Takács. (Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek, I.) Hrsg.: Madaras, László – Szentpéteri, József. Debrecen–Budapest.

VENTURI, Adolfo

1902 *Storia dell'arte Italiana II. Dall'arte barbarica alla romana*. Milano.

WICKER Erika

1990 Koporsók a csólyospálosi avar kori temetőben. — Särge im awarenzeitlichen Gräberfeld in Csólyospálos. *Cumania* 12. 9–69.

ZARECKIJ, Ivan Antonovics

1912 *Klad, najd'ennyj pri sele Malaja-Perescsepina Konstantinogradskogo yezda, Poltavskoj gubern'ii*. Tr. Poltavskoj ucsenoj-arhivnoj Komiszszii 9. Poltava, 181–206.

Csilla Balogh

“GOLDEN BUTTERFLIES” – CONTRIBUTIONS TO THE ORNAMENTS OF THE AVAR-AGE SHROUDS AND COFFINS

Golden, gilded silver or silvered/leaded bronze plate ornaments/plate fragments considered as ornaments of shrouds or coffins are known from 52 burials of 14 sites within the Carpathian Basin (Pictures 1-3 and 8-11). The great majority of the sites are situated in the northern part of the Great Plane between the Danube and Tisza Rivers, in a region where there might have been the centre of the Khaganate from the middle of the 7th century to the end of the Avar-Age (Picture 4). In the Transdanubian region two of the most important prince settlement area of the Middle Avar-Age (Dunapentele, Ozora-Tótipusztá) are known, while in the Trans-Tisza region only two, one of them rich prince grave of the Early Avar-Age (the horse burial of Madaras) was found. All this reflects that the use of the funeral goods decorated with gilded plates was typical to the highest stratum of the social hierarchy.

These plate ornaments were mainly found in male graves (33), less (9) came from female, 3 from child graves, while in case of 7 graves the gender of the dead is not known. Chronologically the 52 graves originate from an one and a half century period between the 7th and the middle of the 8th centuries.

The understanding of the fragmentary nature and the reconstruction of the plates are difficult, because

it can not be specified whether they were applied to the coffins or some textile bearing surface. While analysing the plates, those which might have been fixed to the coffin with nails were separated from those which have small holes at the rims. The first category includes the finds of Kiskunfélegyháza-Pákapusztá, Mélykút-Sáncdűlő, Szeged-Fehértó B. Grave 61, Kunbábony (the bigger plate fragments) and Tatárszentgyörgy and can be imagined them on the coffins in the analogy of the reconstruction of the similar plates of the assemblage of the Pereshchepino (Picture 5), while the second category includes the smaller plates of Kunbábony and Kunmadaras and they might have been sewn onto the textile surface of the shrouds. The gold tinsel plates of the graves 12 and 13 of the Budapest-Rákos site were also applied onto shrouds which were spread onto the coffins, because the textile traces found on the coffin hinges reflect to the custom of spreading the shroud onto the coffin.

Similarly to the face shrouds decorated with eye- and mouth-plates, the custom of decorating the coffins and shrouds with plates in the Avar-Age might be a feature originating from Central Asia, but the identification of their true origin requires further researches.